DE NIEUWE STEM

juli 1962
jaargang 17 - no. 7

maandblad
voor
cultuur
en
politiek

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de eerste van iedere maand.

Oprichters: N. A. Donkersloot - O. Noordenbos - H. J. Pos - J. M. Romein.

Redactie: de twee eerstgenoemde oprichters - T. Haan - Fr. de Jong Edz. - Ank Steenis, secretaresse - W. F. Wertheim / voor Vlaanderen: J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling - Dr. J. J. Buskes - Mr. G. J. P. Cammelbeeck - J. B. Charles - Dr. B. Delfgaauw - Dr. P. J. Meertens - Dr. A. Romein-Verschoor - Th. van Tijn.

Uitgave: Uitgeverij „NIMO", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336 – Giro 256907

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somersstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor Belgie Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen e.d. aan de uitgever, respectievelijk Belgische vertegenwoordiging.

INHOUD:

N. A. Donkersloot, In memoriam Jan Romein 365
Pszisko Jacobs, Lente in oktober 367
M. Croiset, gedichten 378
E. E. G. Vermeulen, Wat is objectiviteit? 381
A. Madou, Thuiskomst 393
Jac. Wolsink-Schouten, gedicht 408
Th. van Tijn, In het licht der verkiezingsuitslagen 409
J. C. van Schagen, Hoe nu verder? 414
Bart Landheer, gedicht 417
Ex Libris 418

IN MEMORIAM JAN ROMEIN

Met Jan Romein is, na Hendrik Pos zeven jaar geleden, opnieuw een der oprichters van De Nieuwe Stem weggevallen. Ons tijdschrift was maar één facet van zijn werkzaamheid waarvan men zich de omvang met moeite voorstelt, maar het nam een grote plaats in zijn gedachtenleven, zijn zorg en zijn plichtsbesef in, hij was er daardoor onuitgesproken het middelpunt van en een nooit aflatende grote stuwkracht. Zolang het hem nog mogelijk was, en terwijl alles hem al steeds moeilijker viel, had hij actief aandacht voor het tijdschrift.

Onvermoeibaar een levenlang in zelden door rust onderbroken reeksen van ongewoon lange werkdagen voortgaand, zoekend, strijdend, onderzoekend en blijvend bereid een gevormde mening weer als aanvankelijk te beschouwen en te herzien, heeft hij een groot oeuvre opgebouwd als historicus en als denker over de lotgevallen en het welzijn van het mensdom. Het waren de grootste vragen die hij zocht te beantwoorden, het werden grote studies die hij eraan wijdde. Maar als hij zich werkend terugtrok in zijn kamer bleef zijn geest strijdende midden in de maatschappij, want hij bezat nog het idealisme dat grote strijders van voor de eerste wereldoorlog zo stralend van verwachting maakte en waarvan men zou vrezen dat het aan het uitsterven is, als dat niet de onduldbare capitulatie van dat idealisme zelf betekende en als niet een voorbeeld als het zijne het zijn vrienden verbood. Zijn idealisme was zo voorbeeldig doordat het zo hecht gefundeerd, vrij van alle vervaging, zakelijk, nuchter, redelijk en tegelijk door en door bezield was. Zijn verschijning, ook als hij nadenkend zijn korte wandelingen volbracht, komend van werk en met nieuwe denkbeelden en voornemens er heen gaand, kwam ons altijd voor als een aansporing.

Een groot historicus, een groot strijder en een groot Nederlander is hij geweest. Zelf een der erflaters van

onze beschaving, schreef een van zijn leerlingen, hem herdenkend, en daarbij zeker de tolk van zeer velen.

Er is altijd strijd om Jan Romein geweest. Hoe kon het anders, hij bezat niet alleen overtuiging maar ook wat veel zeldzamer is de moed der overtuiging, in zeldzame mate en op zeldzame wijze, want hij had er vrees voor te overwinnen door een ingeboren schuchterheid en bescheidenheid. Hij is de strijd nooit uit de weg gegaan. Daardoor is er naast bewondering, en zelfs populariteit, en vooral ook ontzag, ook verguizing en verdachtmaking van hem geweest, die hem nauwelijks deerde, maar ook miskenning, onderschatting, waarop hij antwoordde met voortwerken. Die strijd voor overgrote taken en werken heeft hem te vroeg afgemat, maar hij laat meer na dan men van een mensenleven verwachten mag. De redactie heeft zich voorgenomen met een veelzijdige herdenking in een der komende nummers van zijn tijdschrift aan zijn grootheid enigermate recht te doen.

N. A. Donkersloot

Pszisko Jacobs

LENTE IN OKTOBER

I

ons land

er zijn landen waar het ijs beter smaakt
en waar de huizen groter zijn en de auto's
waar de broodjes witter zijn dan de onze
en de scholen fraaier

er zijn groot're landen rijk're landen
en al koest'ren wij vriendschap voor deze
thuis voelen wij ons het prettigst
want thuis is er altijd iemand opgewekt

laat hen toch hun eigen grond bewerken
wij willen liever met elkaar leven
en werkelijk het brood delen
onder het grote dak: de eigen hemel

Het gedichtje 'Ojczyzna' van Antoni Slonimski heb ik niet voor u vertaald om zijn literaire kwaliteiten. Deze zijn er stellig, tenminste in het pools, maar veel belangrijker acht ik hier, dat de dichter erin is geslaagd met zo weinig regels een zo scherp beeld te geven van wat er in Polen aan de hand is — en altijd was —.

Slonimski verwoordt wat iedere pool weet, namelijk, dat men armer is dan vele andere volkeren. De karakteristieke opgewektheid van zijn volk voert hij aan als een positieve trek, wat deze ook is. Zijn poolse lezers zullen dit minder goed verstaan, omdat dergelijke eigenschappen slechts vergelijkenderwijs bestaan.

De laatste vier regels van 'Ojczyzna' typeren duidelijk, dat Polen nog steeds een agrarisch land is, ook en vooral naar levenssfeer, alle statistieken ten spijt.

Hoe sterk de poolse bevolking is gewend aan armoede, zodat zelfs houding en gedrag er 'blijvend' door zijn bepaald — men zou kunnen spreken van een 'dwangmatig handelen' — moge blijken uit het volgende.

Over de gehele aarde verspreid wonen poolse landgenoten. Honderdduizenden van hen sturen hun familieleden in het oude land pakketten met kleding, schoeisel en geneesmiddelen. De kwaliteit van het gezondene ligt in het algemeen ver boven wat in Polen zelf wordt geproduceerd. Er is een goede prijs voor te maken, zo goed, dat de ontvanger van de geschenken het gevoel heeft, dat hij zo dure dingen niet zelf mag gebruiken. Hij verkoopt dus en voor het ontvangen geld koopt hij voedsel van betere kwaliteit. Voor voedsel mag men immers meer geld uitgeven. In de loop van de jaren zijn deze 'geschenkzendingen' uitgegroeid tot een 'stille' import. Deze import is een dodelijke concurrent gebleken van de groeiende eigen industrie (kleding, schoeisel). Het is in de eerste plaats om deze reden, dat de staat de geschenkzendingen steeds zwaarder is gaan belasten. De zwaardere belasting heeft de zendingen vanuit het buitenland nauwelijks kunnen verminderen — wel veel kwaad bloed gezet — en de neiging om te verkopen beslist verhoogd. De enige werkelijke oplossing zou te vinden zijn in een verbetering van de kwaliteit van het eigen produkt, het verlagen van de prijs ervan en op deze en andere wijze de bevolking l e r e n, dat men ook andere dingen dan voedsel moet kopen. Hier wreekt zich echter de door de staat jarenlang gevoerde politiek om de zware industrie te bevorderen en de 'consumptieve' industrieën te verwaarlozen. De poolse bevolking gelooft vooreerst alleen in het voedsel. Vandaar dat Slonimski spreekt van 'ijs (dat) beter smaakt', 'broodjes (die) witter zijn dan de onze' en 'het brood delen'.

En tenslotte de laatste regel van 'Ojczyzna', waar Slonimski zegt: 'het grote dak: de eigen hemel'. Het

gaat hier dus om het besef van — beter: het verlangen naar — een eigen tehuis. De vergelijking van ouderlijk huis met de samenleving erbuiten is niet nieuw, gaat echter wel op velerlei punten mank. Toch ligt in de uitspraak, dat het gezin de kiemcel is van de samenleving, van de staat, veel waars, met name waar het patriarchale gezinnen en samenlevingen betreft.

Dat Pilsudski indertijd zo gemakkelijk de macht kon veroveren en behouden ligt voor een niet gering deel aan de omstandigheid, dat hij een bij uitstek boers-patriarchaal man was. Hij beantwoordde aan de opvattingen en verlangens van het gemiddelde poolse boerengezin. In hem zag men de vader, die het gezin tot welvaart en geluk zou brengen. En blind was men, evenals in niet geringe mate Pilsudski zelf, voor vele voorwaarden, waaraan eerst moest worden voldaan, als: de oplossing van de agrarische kwestie, het stichten van een industrie en het afstemmen van deze op de agrarische verhoudingen.

Gomulka is een ander soort man dan Pilsudski was, minder begaafd, minder opvallend ook. Niettemin mag zijn psychologische betekenis niet worden onderschat. Hij is de man, die het tegen Chruszczow dorst opnemen en is op zijn wijze een vader-figuur. De mens leeft echter niet bij psychologie alleen. De symboliek van de min of meer vaderlijke leider is niet zo krachtig, dat hij de realiteit steeds opnieuw kan tegenhouden. En met name geldt dit daar waar de oude tradities steeds verder afbrokkelen en de nieuwe zich aandienen, daar waar dus het besef doorbreekt, dat er nu echt 'iets moet gebeuren'.

Maar intussen bevindt het poolse volk zich op een kruispunt — veelmeer: op velerlei kruispunten — waar het zich in zijn geschiedenis reeds eerder heeft bevonden. De geografische ligging is eigenlijk dezelfde gebleven en eveneens de uit eigen 'zwakte' voortvloeiende hang naar steun zoeken bij oost of west. De agrarische kwestie is maar zeer ten dele opgelost, de algemeen-ekonomische verhoudingen zijn weinig verbeterd, ondanks de groei van de industrie. De feodaliteit kleurt nog steeds de verhoudingen.

II

De gebeurtenissen in oktober 1956 waren voor het poolse volk van niet geringe betekenis. Ik heb echter de indruk, dat men buiten Polen de invloed van dat alles op de poolse mens overschat. Men heeft er sedert het einde van de achttiende eeuw al zoveel meegemaakt aan schokkende gebeurtenissen. Zoiets vindt zijn neerslag in de psyche van een volk, ook al is dit misschien niet zo goed op de hoogte van feiten en cijfers, van jaartallen en namen. Bovendien is dat wat in oktober 1956 gebeurde, in wezen niets nieuws: de ontwikkeling weg van het feodalisme en toe naar de moderne wijze van produceren trad in een bijzonder kleed weer eens aan het licht.

Sta mij toe de situatie van vóór die opwindende dagen te schetsen.

Door de geforceerde ontwikkeling van de zware industrie kwam de kleine industrie steeds meer in het gedrang. Deze laatste was van grote betekenis voor de agrarische sector: werktuigen en gereedschappen maken en repareren. Er ontviel door de verzwakking van de kleine industrie aan de agrarische bedrijfstakken een niet geringe steun en het gevolg was, dat landbouw en veeteelt niet konden voldoen aan de gestelde quota. Er kwam gebrek aan voedsel. De ekonomie kwam steeds meer uit zijn voegen. De sociale spanningen volgden de ekonomische op de voet. En wat de grote industrie in dergelijke omstandigheden moet kunnen, namelijk mensen opnemen, gelukte niet. Want ook daar verliep de productie meer krampachtig dan ekonomisch.

De spanningen ontlaadden zich in oktober 1956. Een ieder, die zich enigermate bezighoudt met het wereldgebeuren, weet, dat vanuit Polen toen zeer positieve geluiden kwamen.

Dit heeft ruim vijf jaar geleden plaatsgevonden. Het moet gezien dit tijdsverloop mogelijk zijn vergelijkingen te trekken tussen toen en nu.

III

Lente in oktober. Er zit iets van ontijdigheid in deze begripsformatie. Heeft intussen de 'kalender' zijn rechten herwonnen en heeft het leven in Polen zich weer aangepast bij het 'grotere gebeuren'?

Het zou tot verrassende konklusies kunnen leiden zo men eens ging onderzoeken, in hoeverre de wijzigingen in Sowjetrusland (en dus ook in de rest van de wereld) tegemoet kwamen aan — althans ten gunste werkten van — wat in oktober 1956 in Polen gebeurde. In ieder geval mag men aannemen, dat de ontwikkeling in Polen ten nauwste was verbonden met die erbuiten. En verder: dat hierin ook in de toekomst weinig verandering zal komen.

Polen bevindt zich binnen het Sowjetblok. Maar Sowjetrusland behoeft de banden niet eens zo strak aan te halen. Adenauer en zijn 'Ostflüchtlinge' en zij die verder deze lieden nog steunen, zorgen er wel voor, dat Polen aan de zijde van Rusland blijft. De weigering de nieuwe westelijke grenzen van Polen te erkennen tezamen met de openlijke of verdekte dreigingen van sommige westduitse politici ('Oder-Neisse niemals!') drijven Polen zonder meer in oostelijke richting. Het kan zijn nut hebben hier nog even te memoreren, dat de duitsers in Polen hebben huisgehouden 'wie besoffene Schweine'.

IV

Men kan de huidige arbeidersbeweging in de westelijke wereld van grote of geringe betekenis achten, niet te ontkennen valt, dat bijvoorbeeld de vakverbonden tenminste een illustratie en een afspiegeling zijn van onze sociale verhoudingen. Wij 'begrijpen' wat er bij ons in dit opzicht aan de hand is. Via dit 'begrip' kunnen wij trachten de verhoudingen in Polen te verstaan.

Een arbeidersbeweging als wij hier kennen heeft in Polen nauwelijks bestaan. Dit geldt zelfs voor de jaren

tussen de twee wereldoorlogen. En wat daar na de laatste oorlog werd aangeduid als vakbeweging, was weinig meer dan een andere reeks van organen, die behoorden bij het lichaam van de partij. De arbeiders hadden geen zeggenschap. Als gevolg van de geforceerde industrialisatie ging er nogal wat mis. Industrialiseren kan niet plaatsvinden op basis van de wensen van partij en staat alleen, doch is gebonden aan zekere wetmatigheden, die wij hier dan mogelijkheden willen noemen. In situaties, waarbij men slechts denkt via wenselijkheden en niet via mogelijkheden, komt er van doelmatig organiseren weinig terecht. En dit betekent dan, dat veel moeite en inspanning gewoon verloren gaan. Toch wil men, dat de produktie het voorgeschreven peil bereikt, zo niet overschrijdt. Fouten worden niet gezocht aan de bron, in het systeem en de methodiek dus, maar worden toegeschreven aan onwilligheid en zelfs aan kwaadwilligheid. Een volgende stap is het dreigen met straf, dan het straffen en zo langzamerhand ontstaat de sfeer van de onredelijke discipline.

Discipline in een bedrijf is noodzakelijk. Maar wat moet er in de betrokkenen omgaan, als duidelijk zichtbaar is, dat er principiëel-organisatorische fouten worden gemaakt, waaraan zij niet alleen niets kunnen veranderen, maar waarvan zij bovendien ten volle de schuld krijgen? En welke reakties zijn te verwachten, als de arbeidsnormen ten opzichte van de lonen onevenredig stijgen? Op den duur worden de spanningen dan zo groot, dat men het niet langer verdraagt. Reeds vóór 1956 waren er wrijvingen en uitbarstingen, maar omstreeks oktober was het dan zover, dat de arbeiders in de bedrijven echt in beweging kwamen. Zij stichtten arbeidersraden, dat wil hier dan zeggen: hun *eigen* raden.

De ontwikkeling ging in hoog tempo. Het regeringsbesluit van 19 november gaf de arbeidersraden grote bevoegdheden — die zij in feite reeds bezaten — . De raden werden gekozen door het personeel, bedrijfsgewijs wel te verstaan en rechtstreeks, en zij hadden direkte invloed op o.m. organisatie en groei van het

bedrijf, loonschalen, arbeidsvoorwaarden. Men zal moeten toegeven, dat de invloed van de arbeiders hier in het westen zo niet geringer dan toch minder direkt is ten aanzien van hun plaats in het produktieproces.

Dat wat in Polen tot dan toe werd aangeduid als vakbeweging was in diskrediet geraakt en de arbeidersraden kwamen ervoor in de plaats. In deze 'vervanging' zit reeds de tendentie van het terugkeren naar de oude funktie van die afgedane vakbeweging. Door allerlei machinaties werd het oorspronkelijke karakter van die raden gewijzigd. Zij kregen de 'kontrole op de gehele samenleving', wat betekende dat de aandacht werd gericht op 'de' samenleving, 'de' produktie, 'de' arbeidsdiscipline. Van de rechtstreekse en dus werkelijk effektieve kontrole op het eigen bedrijf kwam steeds minder terecht. In feite gingen macht en invloed van de raden verloren in allerlei kommissies en in uitspraken en proklamaties. En steeds meer werd de nadruk gelegd op het belang van de produktie, een lied, dat de arbeiders in allerlei toonaarden wordt toegezongen: denkt aan o n z e produktie, denkt aan o n z e ekonomie, denkt aan o n z e welvaart! Alsof er geen tegengestelde belangen meer bestonden.

Men heeft de leuzen van die arbeidersraden dus overgenomen, is echter voor een belangrijk deel teruggekeerd naar de ontwikkelingslijn van voorheen. Dit behoeft ons niet te verbazen. Wat voorheen gebeurde, was geen uitvinding van de partij. Het was het resultaat van ekonomische en politieke feitelijkheden plus de reaktie hierop. Het leven verloopt nu eenmaal meer langs de lijn van de mogelijkheden dan langs die van de wenselijkheden. Waarmede niet is gezegd, dat verlangen en wensen van geen importantie zijn. Integendeel, zij vormen de zin van het leven.

Het poolse loonpeil ligt nog steeds laag, de sekundaire arbeidsvoorwaarden liggen nog duidelijk achter bij de onze, spanningen en konflikten ontstaan nog altijd. Niettemin is er iets meer overgebleven dan alleen de herinnering aan die lente. Kleuren en geuren zijn overvloediger aanwezig dan voor oktober 1956. En het belangrijkste hierbij is, dat men in Polen steeds

meer aandacht begint te besteden aan de m e n s. En dit is althans op dit ogenblik nog iets anders dan het psychotechnische gedoe in het moderne westen. Niets wordt echter verwerkelijkt zonder strijd. In dit opzicht mag men van de polen wel iets verwachten: zij zijn altijd een strijdbaar volk geweest.

V

Na oktober 1956 was er een stuk groeiend kontakt met de westelijke wereld op de terreinen van kunst en wetenschap. In hoofdzaak kwam het er op neer, dat de polen op uitgebreide schaal kennis konden nemen van de westelijke lektuur en literatuur. Verder werden velen in de gelegenheid gesteld kortere of langere tijd in het westen te verblijven. Dit alles gaf geen geringe stimulans.

Intussen zijn die kulturele banden niet weer verbroken, maar wel kan worden gezegd, dat deze banden zijn versmald en verzwakt. Het behoeft geen nadere uiteenzetting, dat de Sowjetwereld in de richting van deze versmalling en verzwakking heeft gewerkt. Maar van bijzonder gewicht was in deze de poolse teleurstelling over het westen, met name ten aanzien van het geringe begrip voor de situatie van hun land. Ik wees er reeds op, dat het niet-erkennen van de poolse westgrenzen en de onbelemmerde dagdromerij van de duitse revanchisten Polen van het westen vervreemden. Het zichtbare gevolg is een groeiende verbittering van de poolse progressieven. Zij hebben de moed niet opgegeven, doch proberen aan zichzelf te verklaren, dat het tempo van de vooruitgang veel lager ligt dan zij hadden gehoopt. Met name voor de ouderen is het moeilijk de — tijdelijke? — verschrompeling te accepteren. Van de na-oorlogse generatie weten wij eigenlijk nog te weinig af. De vrees is niet ongegrond, dat deze wat al te 'realistisch' zal reageren en weinig 'geloof en hoop' zal tonen.

In de poolse literatuur — maar vooral in de literair-kritische becshouwingen — is de toon van teleurstel-

ling goed hoorbaar. Zij menen er echter, dat het verschijnsel van de verdorring een typisch kenmerk van de poolse ontwikkeling is. Het is echter een symptoom van de gehele oude wereld, Amerika incluis, omdat zovele opvattingen en begrippen zijn gedevalueerd. Men gelooft in niets meer, wat ook en in de eerste plaats betekent, dat men niet meer in zichzelf gelooft.

Bij de oudere poolse schrijvers, als Jaroslaw Iwaszkiewicz (geb. 1883) bijvoorbeeld, neemt men waar, dat zij steeds minder te maken willen hebben met deze tijd, zelfs niet met die van voor de laatste oorlog. Zij keren terug naar de tijd, dat zij jong waren en vlechten opnieuw aan de draad, die zij toen begonnen. De tijd, waarin men jong en sterk was, lijkt bijna altijd schoner en beter dan de tijd waarin men nu leeft.

Anderen, de 'middelbare' schrijvers, als bijvoorbeeld Jerzy Andrzejewski (geb. 1911) keren ook terug naar voorheen. De sfeer van hun werk wordt anti-reëel. Zij introduceren opnieuw het mysticisme van hun godsdienstige kinderjaren. Andrzejewski's boek 'Bramy raju' ('De poorten van het Pardijs') wijst zeer sterk in deze richting.

De jonge schrijvers, zij, die dus begonnen te schrijven tijdens en na de laatste oorlog, hebben geen echt verleden. Zij kunnen dus niet terug naar dat vroegere, voorbije. Trouwens hun jeugd op zichzelf maakt het al niet eenvoudig het heden te ontlopen. Tot op zekere hoogte zullen zij zich schikken — tot aan een nieuwe lente — en enkelen zullen Polen verlaten, als Hlasko deed. Maar leven, echt leven, in de emigratie lukt maar weinigen. Dezelfde Hlasko is hiervan een goed voorbeeld.

Voorzover men zich niet kan schikken — en dit geldt dan niet alleen voor de schrijvers — zal men zich verzetten. Dit is altijd zo geweest. Het gaat in zulke omstandigheden vooral om de r u i m t e van beweging. Deze is in Polen ongetwijfeld minder dan bij ons. Maar enigermate kan men zich roeren, zeker meer dan voorheen. En voor de betrokkenen is het waarschijnlijk niet zo heel interessant te weten, of dit nu is veroorzaakt door bepaalde veranderingen in de

wereldpolitiek dan wel dat het is verworven door het geuite verlangen naar vrijheid.

VI

Nog een belangrijk winstpunt van oktober 1956 was, dat de macht van de 'administratie' sterk verminderde. Dit hield dan in, dat partij en staat meer op de achtergrond geraakten, dat de persoonlijke veiligheid en de vrijheid van gesprek en publikatie in niet geringe mate toenamen. De betekenis hiervan kan nauwelijks worden overschat.

Partij en staat hadden de kerk voor een deel van zijn autoriteit ontdaan. Hoewel in principe door de bevolking nog steeds de kerk als de enige 'echte' autoriteit wordt beschouwd, is in de relatie kerk-volk èn door de werking van partij en staat èn door de historie wel het een en ander gewijzigd. Dit houdt in, dat de innerlijke afhankelijkheid van de bevolking was verminderd. Hierbij kwam dus de uiterlijke machtsvermindering van de wereldlijke autoriteit. Dit tezamen impliceert, dat na oktober 1956 de mensen meer vrijheid hadden dan ooit tevoren.

De evolutie na dat tijdstip gaf aanvankelijk een verruiming te zien. Langzamerhand echter keerden partij en staat terug naar hun vroegere stellingen. Hun macht is, formeel beschouwd, nagenoeg weer gelijk aan voorheen. In een te verwachten toespitsing van de situatie zal nog moeten blijken, in hoeverre die formele macht een werkelijke is. De versierselen van de macht, als controle, druk, censuur, intimidatie, zijn minder duidelijk zichtbaar. Er gebeurt minder in het openbaar en meer 'langs de stille wegen'. En ik denk hierbij niet aan gevangenis of erger, neen, wat dat betreft, is de lucht veel zuiverder dan vroeger.

De censuur kan bepaalde uitgaven in druk verhinderen. Maar een rechtstreekse afwijzing komt zelden voor. Men praat met de auteurs, tracht hen ervan te overtuigen, dat zij hun werk moeten wijzigen. Zij worden niet direkt gedwongen 'socialistisch-realistisch' te

schrijven. Door het traineren wordt menig auteur langzaamaan bereid wat water in de wijn te doen. Een andere methode is de oplaag van de uitgave beperkt te houden, zodat de invloed ervan begrensd blijft. In elk geval kan men zeggen, dat door de machinaties van staat en partij bepaalde auteurs ontmoedigd worden, zich terugtrekken, terwijl door controle op de kulturele week- en maandbladen de redaktie en de medewerkers wat moe, kopschuw en steeds zwijgzamer worden. Geen wonder, dat de levendigheid van die bladen is verminderd, zo sterk zelfs, dat zij steeds minder worden gelezen. De persvrijheid wordt dus niet met ijzeren vuist vernietigd noch worden de auteurs gevangen gezet. De inperking komt op kousevoeten.

VII

Er is werkelijk iets veranderd. De veranderingen zijn niet meetbaar, zelfs niet altijd duidelijk zichtbaar. De golf van oktober 1956 is uitgelopen en teruggevloeid. Waarom zouden er niet nieuwe golven kunnen komen? En wie zou met goed recht durven beweren, dat de lente slechts eens komt?

Vanzelfsprekend zijn er vele polen ontgoocheld over de ontwikkeling van de laatste jaren. En voorzover wij hun situatie kennen, zijn ook wij teleurgesteld. En hoe zit het met ons schuldgevoel? Wat hebben wij in werkelijkheid gedaan voor de progressieve krachten in Polen? 'Dat kan op de nagel van de pink van een zuigeling', zou Mamusia zeggen.

Enige niet in de poolse taal uitgegeven bladen zijn:
Cahiers Pologne-Allemagne (Parijs)
Polish Perspectives (Warszawz)
Soviet Survey (Londen)
Mickiewicz-Blätter (Heidelberg)

brood

voor mijn balkon
vangen vliegende meeuwen
stukjes brood
die ik ze toewerp

nog even
en al mijn brood is in de lucht

ik speel koning Oidipoes

tederheid heeft mij mijn moeder nooit bewezen
nauwelijks herinner ik mij een kus
maar vóór haar sterven zei ze
dat zij van mij hield
omdat ik op mijn vader leek

op het balkon

ik spiegel in het water
op de bodem van de omgekeerde emmer

de zon verdampt mij snel tot zink

instinct

de meeuwen staan
met hun koppen naar de stormwind

ik denk ze omgekeerd

en verwonder mij
dat ik nog armen heb
en benen

buspassagier

de mongool
houdt zijn dikke hand
om de leuning van de stoel geklemd

het horloge op zijn pols staat stil

waarom het voor hem op te winden

woorden

een schip op zee

als niemand ooit gehoord had van
een zee
of van een schip
ik schreef
tot iedereen dat schip kon lezen
op deze zee

projectie

op het vensterglas
loopt een vlieg
over de wolken

bergwandeling

onze stappen kraken in de sneeuw
zou ook de bergen iets verbinden

mist

de vissersboot vaart in de hemel

nog vliegt een meeuw over hem heen

regen

op alles ligt regen
behalve op zee

het regent

ook op de zee

E. E. G. Vermeulen

WAT IS OBJECTIVITEIT? [1]

De historicus houdt hen die alleen "het nieuwe" boeiend achten voor, dat ook het in het verleden reeds gegevene de aandacht waard is. Zo houdt de theoretische historicus tegenover de zucht tot het brengen van "iets nieuws" in de wetenschap, staande, dat dit streven zinvol onderbroken kan worden voor een terugbuigen naar wat reeds bekend geacht wordt nochtans een herbeschouwen waard is.

Deze inleidende woorden dienen om de auteur de belijdenis te vergemakkelijken, dat hij niet poogt met deze korte studie iets materiëel nieuws te brengen doch reflectie, terugbuiging op wat wij allen al enigszins weten. Immers: het woord objectiviteit is niet kort geleden totaal onverwachts uit eeuwenlange archivale duisternis tot het licht geheven. Integendeel, het heeft de vanzelfsprekendheid van de dagelijkse omgangstaal van geleerden.

Met onze houding ten opzichte van vanzelfsprekendheden is het echter merkwaardig gesteld. Terwijl we technische vaardigheid verwerven en ons tucht opleggen om feiten te laten spreken, gaan we aan wat "van zelf spreekt" — juist omdat het dit schijnt te doen — gemakkelijk gedachteloos voorbij. Nochtans de tegenstrijdigheid van meningen al aanwezig bij degenen die toch eerlijk de taal der feiten willen beluisteren, is zo mogelijk nog groter bij hen die het "vanzelfsprekende" zoeken te verstaan.

En niet alleen bestaat er rond het begrip objectiviteit zoveel vewarring, dat het te hanteren, aldus Delfgaauw, alleen verontschuldigd wordt door zijn volstrekte onmisbaarheid, [2] de gemoederen raken bij een besperking ervan soms ook zodanig bewogen, dat men

— mits goed verstaan — zou kunnen zeggen, dat het probleem van de objectiviteit een uiterst subjectief probleem is. Te meer echter klemt de vraag wat er voor objectiefs is aan objectiviteit.

De inzichten die hier worden voorgestaan zijn geïnspireerd door wat J. Peters als filosoof voor het menselijk kennen in het algemeen, en door wat J. Romein als theoreticus van de geschiedenis voor de speciale vorm van door de historicus beoefend menselijk kennen betoogt. De eerlijkheid gebiedt dit te vermelden, zoals deze ook vraagt, dat zij geen verantwoordelijkheid dragen voor eventuele onvolkomenheden in de presentatie van het nu volgende.

——

"Objectief" betekent in de dagelijkse omgangstaal en nog gedacht in de sfeer van het onmiddellijk lichamelijke, datgene wat voor mijn lichaam ter beschouwing en betasting ligt, en daarom niet tot mijn "subjectief" genoemd lichaam behoort. De ruimtelijke grens van mijn lichaam zou dan het scheidingsvlak aangeven aan de ene kant waarvan alleen subjectiviteit en aan de andere kant waarvan alleen objectiviteit gevonden wordt. Datgene wat ik buiten en ogenschijnlijk onafhankelijk van mijn lichaam zich zie afspelen b.v. een onweer, een ongeluk in de straat, noem ik dan "objectief", mijn honger of dorst, hoofdpijn of gevoel van lichamelijk welzijn noem ik dan "subjectief".

Reeds in de sfeer van het dagelijks spraakgebruik blijkt een dergelijke bepaling van subjectiviteit en objectiviteit onhoudbaar. Immers de waarneming van de voorwerpen buiten de ruimtelijke grens van mijn lichaam wisselt alleen al bij verandering van de positie waarin mijn lichaam zich ten opzichte van hen bevindt. Maar dat niet alleen: ook deelt het innerlijke van mijn lichaam zelf voor zich zelf de andersheid van de "objectief" genoemde dingen, inzoverre het voor zich zelf in zekere zin "buiten" is, inzoverre ik mijn handen en voeten bezie en mijn ogen betast. Nog sterker: mijn lichaam als uitdrukking gevend aan "innerlijke"

"psychische" belevenissen past in het psychologisch instrumentarium, met behulp waarvan ik de weg naar mijzelf vrij maak. D.w.z. dat ook mijn "subjectieve" psychische belevenissen, hoe raadselachtig ze ook mogen zijn, niet volledig "niet-objectief" zijn, toch enigszins als objecten voor mij liggen.

De conclusie moet zijn, dat reeds het, theoretisch nog niet opzettelijk uitgezuiverd, dagelijks spraakgebruik een zekere tegenstelling tussen subject en object suggereert, welke tegenstelling echter niet als een volledige wederzijdse ontkenning mag worden opgevat. Wat dit betekent, een tegenstelling die toch geen volledige wederzijdse ontkenning is, daarover moet verder worden nagedacht.

——

Zoveel is in de voorafgaande beschouwing uit het dagelijks spraakgebruik wel duidelijk geworden dat het object of voorwerp (wat voorgeworpen is) een betrekking insluit tot iemand 'tegenover wie het wordt gesteld en die er zich in zijn activiteit op richt: het subject'.

Deze bepaling laat nog een variëteit van mogelijkheden open die we achtereenvolgens onderzoeken.

1 Een eerste betekenis van object vinden we in de zin: „Ik timmer een tafel". Object is hier lijdend voorwerp dat door een uittredende werking van het subject gewijzigd wordt of tot stand gebracht.
2 Een tweede betekenis van object vinden we in de zin: „Ik fantaseer een sprookje". Object is hier het in het subject blijvend product van een act, waarbij abstractie gemaakt wordt van de vraag of een medesubject danwel hetzelfde subject op een ander ogenblik, een tweede sprookje zou kunnen fantaseren, dat de ontkenning is van het eerste. Het object in deze zin is dus 'correlaat van een feitelijk actueel kennend of denkend subject'. De vraag naar waarheid of onwaarheid komt niet aan de orde.
3 In een derde zin 'wordt object genoemd niet al hetgeen feitelijk en actueel door en voor een subject

wordt voorgesteld, maar alleen datgene wat *rechtens* gesteld wordt'. Het object in deze zin 'bezit een *normerend* karakter voor de *waarheid* van kennen en denken. Het correlaat van het zo opgevatte object is niet het toevallige, particuliere subject in zijn feitelijke activiteiten, maar het subject dat zich bewust is van zijn samenhang met de andere subjecten'. In deze derde zin van object wordt niet zoals in de tweede, abstractie gemaakt van wat object is voor de medesubjecten. Men moet zijn visie voor hun critiek verantwoorden en in geval van strikte tegenspraak tussen mens en medemens zou een van tweeën *fout* zijn. Wel blijft in deze betekenis de vraag onbeantwoord of het in groeiende gemeenschappelijkheid gekende object opgaat in het object-zijn voor de gezamenlijke subjecten, dan wel of het méér is dan alleen bestaande krachtens relatie met de gemeenschappelijke subjecten. De mogelijkheid van collectief misverstand, van gemeenschappelijke subjectieve algemeengeldendheid, waaraan geen objectieve (in zin 4) algemeengeldigheid ten grondslag zou liggen, wordt opengehouden.

4 Zo juist werd het woord objectief al in een vierde zin gebruikt. In deze vierde zin wordt uitdrukkelijk geponeerd dat het objectief genoemd zijnde niet 'geheel en al opgaat in het object-zijn voor een subject'. Er kan hier onderscheid gemaakt worden 'tussen het object precies in zijn object-zijn, en het object als datgene *wat*, omwille van zijn eigen zijn *in zichzelf* is en 'gevolgelijk ook noodzakelijk object is van mogelijk menselijk kennen. Niet immers om dat iets object is van menselijke kennis, is het — maar omdat het *is*, kan het object van menselijke kennis zijn'.

5 In een vijfde 'nog meer specifieke betekenis' duidt het woord 'op iets, dat niet enkel als gekende tegenover de *kenner* als kenner staat' 'maar dat zich ook als een "ander" zelfstandig *zijnde* tegenover de kenner als zelfstandig *zijnde* plaatst'. [3]

——

Men kan het woord objectief straffeloos in een van de hierboven vermelde vijf zinnen gebruiken, wanneer men het maar consequent doet en bij dreiging van misverstand aangeeft welke betekenis men bedoelt. Een andere vraag echter is of een van de vijf zinnen exclusieve prioriteit verdient, wanneer het voor de historicus ideaal genoemd wordt te streven naar objectiviteit. Betekenis 1 en 2 vallen zonder meer uit. Met 3 en 5 is dat niet het geval.

ad 3 Bekend is de overweging dat aan de historicus, tengevolge van de onvermijdelijk door hem te maken keuze uit de feiten, tengevolge ook van het onvermijdelijk gebruik van de categorieën waarin hij denkt, slechts een subjectief verstaan gegeven is. Het "Ding and sich" kunnen wij niet kennen. Of het object werkelijk zo is, dat kunnen wij niet weten. Een object in zin 4, "echte objectiviteit" is ons niet toegankelijk. Vandaar dat we bescheiden moeten zijn. Vandaar dat we de betekenis van het woord objectief beperken moeten tot die van zin 3. Vandaar dat we objectief noemen de mindere of meerdere — daarover kan men dan nog verschillend denken — overeenstemming van opvatting groeiend of aanwezig onder hen die zich houden aan de spelregels van de wetenschappelijke discipline.

ad 5 Hier mengen zich onmiddellijk verdedigers van zin 5 als de enig ware, in de discussie. De door groep 3 beoogde bescheiden objectiviteit, namelijk de mindere of meerdere overeenstemming tussen geleerden die de spelregels van de wetenschappelijke discipline in acht nemen, bestaat slechts voor zover de kennis betrekking heeft op "empirisch" — in brede zin — vaststelbare, uit de bronnen te putten, feiten. Alleen het als het "andere" tegenover mij staande, alleen de vaststelbare feiten zijn objectief, de rest is interpretatie en als zodanig onverifiëerbaar, niet-objectief.

Niet voor niets wordt door deze groep de veel opvallender eenheid van overtuiging onder de beoefenaars van de natuurwetenschappen, gesteld tegenover de veel meer elkaar tegensprekende opvattingen van

de beoefenaars van de geesteswetenschappen. Wanneer men houdt dat enkel en alleen het empirisch verifiëerbare waar is, d.w.z. datgene wat als "het andere" tegenover mij wordt waargenomen door de zintuigen, verlengd met instrumenten, dan is het duidelijk dat de historicus niet objectief is, inzoverre hij historische personen verstaat naar analogie van introspectie, want deze introspectie is zelf duidelijk niet-empirisch.

Beide motieven voor verwerping van objectiviteit in zin 4, die van de pleiters voor het alléénrecht van groep 5, en die van de pleiters voor het alléénrecht van groep 3, treft men aan bij Fruin, wanneer hij betoogt dat de geschiedenis als wetenschap dan eerst au sérieux te nemen valt, als zij zich met de natuurwetenschap weet te identificeren, [4] en vervolgens, dat wij de werkelijkheid slechts kunnen kennen, zoals zij ons verschijnt, niet zoals zij is. [5]

Het bestek van deze studie laat niet toe te ontwikkelen hoe beide overwegingen voeren langs klassieke argumenten voor het scepticisme te weten de progressie in het oneindige en de circulus viciosus, waarvan de progressus in het oneindige correspondeert met de argumentatie van groep 3, de circulus viciosus met die van groep 5.

Wij moeten de pleiters voor het alléénrecht van groep 3, en die voor het exclusieve recht van groep 5 wel toegeven, dat wij de waarde van onze kennis niet kunnen bewijzen. [6]

Echter de gronden waarop de onmogelijkheid van een bewijs voor de waarde van de kennis betoogd wordt, gelden evenzeer voor de onmogelijkheid van een bewijs voor de *on*waarde van de kennis. M.a.w. ten aanzien van de vraag naar de waarde van de kennis is heel deze poging tot bewijsvoering irrelevant. Maar wij kunnen, om met Romein te spreken, niet in de herberg het nulpunt blijven. Stellen wij daarom de vraag of de exclusieve aanspraken voor groep 3 en groep 5 zich contradictieloos laten doordenken.

Met groep 5 is dat stellig niet het geval: „Alléén het objectieve in zin 5, alléén het buiten de grens van

mijn lichaam waarneembare is objectief". Maar is dit oordeel („alléén het buiten de grens van mijn lichaam waarneembare is objectief") zelf wel buiten de grens van mijn lichaam waargenomen? Voldoet dit oordeel zelf wel aan de voorwaarde die het stelt voor objectiviteit? Stellig niet! Het zegt dat al het niet uitwendig verifiëerbare ons *noodzakelijk* ontsnapt. Maar dan is het een oordeel *in modo necessitatis*, en is het dus niet *alléén empirisch*.

Passen we dit toe op de historicus. Hij staat voor de niet te ontwijken keuze: òfwel hij onderwerpt het oordeel „men moet alléén feiten laten spreken" aan zijn eigen inhoud, en constateert dan dat het niet voldoet aan de norm door zijn inhoud gesteld en verwerpt het. Immers het oordeel („men moet alléén feiten laten spreken") is zelf geen *alléén feitelijk* oordeel, doch de formulering van een norm. Ofwel hij kent waarde toe aan het oordeel in kwestie, maar moet dan de inhoud van het oordeel — dat men *alléén* feiten moet laten spreken — laten vallen. Het oordeel „men moet alléén feiten laten spreken" spreekt niet alleen niet "van zelf" doch spreekt zichzelf tegen. M.a.w. wie zegt dat alléén objectiviteit in zin 5 genomen, echt objectief is, spreekt een oordeel uit, dat zichzelf veroordeelt, omdat het impliciet maar onvermijdelijk objectiviteit in zin 4 blijft hanteren.

Ook de vertegenwoordiger van de exclusieve aanspraken van groep 3 kan er niet langs impliciet het begrip objectiviteit in de zin van groep 4 te gebruiken, ook dan wanneer hij de mogelijkheid dit te doen expliciet ontkent. Immers wie zegt, dat wij slechts tot subjectieve algemeengeldendheid kunnen komen en niet tot objectieve algemeengeldigheid, zegt toch dat dit zo *is*. Voor ieder die zegt dat subjectiviteit door keuze en categorieën onvermijdelijk is, die zegt dat het object in zin 4 ons noodzakelijk ontsnapt, zijn deze onvermijdelijkheid van subjectiviteit en het ontsnappen van het object in zin 4, toch onomstotelijke feiten, en niet zo maar feiten, doch onontkoombare, — hypothetisch — *noodzakelijke* feiten. De vertegenwoordiger van de exclusieve aanspraken

van groep 3 kan er niet langs de z.i. noodzakelijke beperktheid tot op zijn hoogst algemeengeldendheid te poneren als iets wat *in zich* voor ieder geldt, kan er niet langs de onvermijdelijkheid van subjectiviteit te poneren als een objectief (in zin 4) feit.

Zowel de pleiters voor het alléénrecht van groep 3, als de pleiters voor het alléénrecht van groep 5 willen critisch zijn, maar in hun prijzenswaardige zucht tot critiek, in hun dringen naar scepsis, hebben zij één mogelijkheid tot kritiek over het hoofd gezien. Zij hebben klakkeloos aanvaard dat de begrippen objectiviteit en subjectiviteit elkaar geheel en al uitsluitende begrippen zijn. Deze door groep 3 en 5 gemeenschappelijk aanvaarde aprioristische vooronderstelling moet óók bevraagd en in twijfel getrokken, aan de epochè onderworpen worden en blijkt alsdan onhoudbaar. De niet-objectieve subjectiviteit waarvan de pleiters voor het alléénrecht van groep 3 willen uitgaan, en de niet-subjective objectiviteit waarvan de pleiters voor het alléénrecht van groep 5 willen uitgaan, zijn ficties. Wie subject zegt, zegt object, zoals wie object zegt, subject zegt. Wie groot zegt, impliceert klein, zoals wie klein zegt, groot zegt. Wie vader zegt, impliceert zoon, zoals wie zoon zegt, vader impliceert. Ontkennen van de objectiviteit B op grond van de subjectiviteit A is even ongerijmd als het ontkennen van het zoonschap van Q op grond van het feit dat P de vader is. Integendeel: het vaderschap van P is voorwaarde die vervuld moet zijn, opdat Q zoon zijn kan, zoals zonder subject het object geen object kan zijn. De tegenstelling tussen subjectiviteit en objectiviteit is er geen van volledige wederzijdse uitsluiting doch een relatieve. [7] *Beide* polen zijn met onvermijdelijkheid gegeven.

Wat wil dit anders zeggen, dan dat objectiviteit expliciet in zin 4 genomen kan worden en — zonder dat dit de ontkenning van zin 3 en 5 betekent — impliciet in zin 4 genomen *moet* worden. Object (in zin 4) is, wat *is* in relatie tot een kennend subject. Het subject maakt wat is, tot object, maar object-zijn veronderstelt altijd op een of andere manier *in zich*

zijn. Het object kan slechts gegrepen worden in- en vanuit subjectiviteit, maar het in en vanuit subjectiviteit gevatte, gaat niet geheel en al op in-, is meer dan alleen relatie met het kennend subject,[8] zoals in het *si enim fallor sum* van Augustinus en het *cogito ergo sum* van Descartes het esse, ondanks het feit, dat het slechts in en door het peinzend falli het cogitare, gekend kan worden, een werkelijkheidsmoment insluit, dat meer is dan alleen relatie met het tastend cogitare, een werkelijkheidsmoment, dat niet door het cogitare geproduceerd wordt, doch integendeel gevonden en aangetroffen. Er is hier daarom wel degelijk sprake van objectiviteit in de ware zin des woords. Het objectieve want gevonden en aangetroffen esse blijkt voor het cogitare niet alleen enigszins bereikbaar, het is zelfs, eenmaal het zichzelf ontdekt hebbend cogitare gegeven, met *noodzakelijkheid* aanwezig, onvermijdelijk. Het esse kan eenmaal ontdekt niet meer uit het cogitare worden geëlimineerd. Zonder esse is het cogitare ondenkbaar. Het is op de bodem van het esse, dat het strompelend denken voortgaat, het is op de bodem van het historisch proces dat de geschiedwetenschap zich ontwikkelt.

Deze onvermijdelijkheid van objectiviteit heeft niet alleen betrekking op feitelijke gegevens, maar ook op zinduiding. Een denken dat zichzelf zin toekent, een geschiedwetenschap die zichzelf zinvol acht, bevestigt daarmee de zin van een onderdeel van het historisch proces wat de geschiedwetenschap immers is, en beneemt zich daarmee de mogelijkheid tot universeel scepticisme ten opzichte van de vraag naar de zin van het geschiedgebeuren.

Dat objectiviteit met noodzakelijkheid enigszins gegeven is, sluit niet uit dat het zoeken van objectiviteit voor de historicus toch onverminderd ethische opgave blijft.

Ten overstaan van de pleiters voor het alléénrecht van zin 3 is in het bovenstaande betoogd, dat dit zoeken de mogelijkheid van universeel scepticisme uitsluit.

De voorstanders van de exclusieve rechten van objectiviteit in zin 3, spreken zichzelf tegen, wanneer zij de subjectieve beperktheid van onze kennis voldoende grond achten voor bevestiging van universeel scepticisme. Hun waarde is gelegen in hun — op de subjectieve beperktheid gegronde — wekroep tot bescheidenheid. Maar historisch onderzoek vindt plaats vanuit een positief beschermd zijn tegen universeel scepticisme.

Ten overstaan van de pleiters voor het alléénrecht van zin 5 is in het bovenstaande betoogd, dat bij het zoeken van objectiviteit niet alleen het naspeuren van feiten een rol speelt. De voorstanders van de exclusieve rechten van objectiviteit in zin 5, spreken zichzelf tegen, wanneer zij zeggen dat men alléén feiten moet laten spreken. Hun waarde is gelegen in de aandacht die zij vestigen op de noodzaak van het onderzoek van feiten. Zich rekenschap geven van het historisch proces sluit echter behalve onderzoek van feiten ook in, het in toenemende mate vermijden van innerlijke tegenspraak. [9]

---

1 Voordracht gehouden in de sectie theoretische geschiedenis van het **Twaalfde congres van Nederlandse historici** te 's-Gravenhage op 20 mei 1961.

2 B. Delfgaauw: **Geschiedenis en vooruitgang I. Het ontstaan van de mens.** Baarn, 1961, 103.

3 J. Peters: **Metaphysica, een systematisch overzicht.** Utrecht/Antwerpen, 1957, 252-256.

4 R. Fruin: **Verspreide geschriften.** IX, 's-Gravenhage, 1904, 359, 412, 413.

5 R. Fruin: **Verspreide geschriften.** II, 's-Gravenhage, 1900, 14.

6 J. Hoogveld - F. Sassen: **Inleiding tot de wijsbegeerte.** Utrecht/Nijmegen, 1944, 16. Opgemerkt dient te worden, dat hier onder "bewijzen" van de waarde van onze kennis verstaan wordt: het funderen van de waarde van onze kennis op een – bij veronderstelling – niet gekende werkelijkheid, of op een – bij veronderstelling – buiten de sfeer van ons kennen verlopende redenering.

7 J. Romein: **Het onvoltooid verleden.** Amsterdam, 1948, 90.

8 E. Vermeulen: **Fruin over de wetenschap der geschiedenis.** Arnhem, 1956, 73, 74 noot 4.

9 Bij de discussie volgend op deze voordracht vroeg **Prof. Romein** nadere concretisering van de toepasselijkheid van het door de auteur betoogde op de geschiedenis. **Antwoord:**

a) het uitsluiten van de exclusieve aanspraken van objectiviteit in zin 3, m.a.w. het uitsluiten van universeel scepticisme – ook ten opzichte van de vraag naar zin – heeft vooral betekenis voor de historicus als levend in de eigen tijd. Het geeft een minimum fond, nodig voor het überhaupt leefbaar zijn van de geschiedenis.

b) Het uitsluiten van de exclusieve aanspraken van objectiviteit in zin 5 heeft vooral betekenis voor de geschiedwetenschap doordat het de mogelijkheid opent om een nauwe band tussen wetenschap en leven ook **van wetenschappelijk oogpunt uit** aanvaardbaar te achten.

De slagzin „alléén uit de bronnen" is onhoudbaar. Behalve de bron waaruit hij put is een levende mens- en maatschappijbeschouwing voor de historicus voorwaarde voor onderzoek. In Romeins eigen woorden gezegd: dát hij vanuit een apriori – een levende mens- en maatschappijbeschouwing – interpreteert, kan de historicus niet kwalijk genomen worden. Wel eventueel, dat hij **vanuit een onjuist apriori** interpreteert (J. M. Romein: **Tussen Vrees en Vrijheid.** Amsterdam, 1950, 103).

Wanneer men onderscheid maakt tussen juist en onjuist apriori wil dat zeggen, dat ook de op de achtergrond staande mens- en maatschappijbeschouwing aan de epochè wordt onderworpen. Zodat er twee mogelijkheden van critiek ontstaan: 1) wordt aan de met de zaak verband houdende feiten recht gedaan? 2) is het "totaalbeeld", is de feiten modellerende mens- en maatschappijbeschouwing zonder innerlijke tegenspraak?

Prof. Romein: Waarom moeten we per se innerlijke tegenspraak vermijden? Getuigt het aanvaarden van dialectische of polaire oppositie niet juist van denkkracht en gevoel voor nuance? **Antwoord:** Innerlijke tegenspraak vermijden wil niet zeggen polaire oppositie vermijden. De contradictie ontstaat juist, wanneer men van twee correlaten of polen A en B, de ene b.v. B **geheel** van de andere A wil isoleren. Pretenderende de volledige isolatie, de volledige zelfstandigheid van B, blijft men toch onvermijdelijk impliciet A stellen. Innerlijke tegenspraak vermijden wil dan ook zeggen: voorkomen dat ongeïntegreerde contradictoria elkaar beurtelings afwisselen, waar van **samenzijn** in correlatieve of dialectische spanning sprake zijn moest.

De betekenis van het vermijden van innerlijke contradicties voor de practische historiografie valt te demonstreren aan Fruin. Toonde J. W. Smit niet aan, dat in Fruins visie op de vaderlandse geschiedenis een klein- en een groot-Nederlandse geschiedbeschouwing elkaar beurtelings afwisselen, mede als gevolg van Fruins affecties èn tot de jonge Gids beweging èn tot het minder optimis-

tisch conservatief conformistisch oudliberalisme? Moest er dientengevolge niet gesproken worden van 'een fundamentele gespletenheid' in 'Fruins visie op de vitale en stuwende krachten' in de Republiek, ja 'op heel het verschijnsel van de Republiek als zodanig' (J. W. Smit: **Fruin en de partijen tijdens de Republiek.** Groningen, 1958, 207)? Voorts: enerzijds kwam Fruin met beslistheid op voor de z.i. door het verstand gedicteerde volstrekte determinatie van de mens en bijgevolg voor de loochening van vrijheid en ethische verantwoordelijkheid. Anderzijds hield hij vast aan de z.i. door het gemoed gepostuleerde waarheid, dat de mens goed en kwaad moet worden toegerekend. Huizinga's inspiratie was er boven al op gericht de dubbelheid van twee waarheden, één voor het verstand, en één voor het gemoed, te boven te komen. Desondanks blijft er ook bij hem een duidelijk conflict tussen enerzijds zijn houding tegenover de homo ludens, en anderzijds die tegenover de homo economicus. Vanuit het standpunt van de homo ludens betreurde hij het veldwinnen van de homo economicus als een onthumanisering van het historisch proces. Vanuit het standpunt van de homo economicus aanvaardde hij als humaan een totale negatie door de economisch geïnteresseerde van het ludieke. **Prof. Romein:** Kunnen chronologische verschillen hier geen rol spelen? Immers **Mensch en menigte in Amerika,** waarin de laatste opvatting gevonden wordt, werd geschreven in 1918, de **Homo ludens** in 1938? **Antwoord:** Nemen we eens aan, dat Huizinga in dit interval anders is gaan denken, dan blijft toch de vraag bestaan, wanneer hij het meest zichzelf was, in 1918 of in 1938. Alsmede de vraag, òf, en hoe, Huizinga in 1938 het partikel waarheid, dat in zijn – dan inmiddels door hem zelf verworpen – mening uit 1918 toch ongetwijfeld gezeten moet hebben, geïntegreerd heeft in zijn beschouwingen anno 1938. Dat Huizinga zelf zich enigszins bewust was van een onverzoend aanwezig zijn van twee beurtelings op het voorplan komende beginselen blijkt uit zijn instemming met Paul Valéry's uitspraak: Un homme moderne – et c'est en quoi il est moderne – vit familièrement avec une quantité de contraires établis dans la pénombre de sa pensée et qui viennent tour à tour sur la scène' (C. T. van Valkenburg: **J. Huizinga, zijn leven en zijn persoonlijkheid.** Amsterdam/Antwerpen, 58). Romeins inspiratie ligt in zoverre in het verlengde van die van Huizinga, dat ook hij onbevredigd is door de dubbelheid van een verstands- en een gevoelswaarheid, dat ook hij de kloof tussen wetenschap en leven wil overbruggen. Hierbij past, dat in complementair verband gebracht wordt, wat ten onrechte van elkaar werd losgemaakt. Daarbij kan het negatieve vermijden van innerlijke tegenspraak een positieve vruchtbare rol spelen. **Dr. J. H. J. van der Pot** poneerde dat men de objectiviteit van de historicus niet moet zien als een negatief uitschakelen van iedere innerlijke

deelname van het kennende subject, maar positief als het rechtlaten-wedervaren aan het object, en dat de objectiviteit derhalve niet zozeer een theoretische alswel een ethische kwestie is.

Antwoord: het kentheoretische vraagstuk van de objectiviteit heeft inderdaad morele aspecten. Immers: het subject moet bereid zijn zich door adaptatie aan het object te laten zuiveren. Deze zuivering van het subject is niet zijn vernietiging maar juist zijn waarachtige ontplooiing. De auteur onderschreef de door **Prof. Romein** in dit verband nog gemaakte opmerking, dat de adaptatie van het subject aan het object geen verwijdering, doch een verwijding van het subject betekent.

A. Madou

THUISKOMST

„Ben je er nou echt?" vroeg ze en ze probeerde haar hand om m'n middel te leggen, zodat m'n uniformjas ging trekken in de schouders. Om haar plezier te doen zei ik: „En dat het kind nou al lopen kan —" Ik had er namelijk nooit aan gedacht dat hij groter zou worden, terwijl ik er niet was. „Wat ben je zwaar geworden en je draagt je haar korter dan vroeger. Je doet me pijn als je me zoent". Haar ogen keken verweg en een beetje vijandig en haar stem was net iets te luid.

Het kind was op het tuinpad gaan zitten en speelde doelloos met een paar kiezelsteentjes. We stonden naast het huis en probeerden iets te zeggen en tegelijkertijd elkaar op te nemen als om elkaars krachten te schatten voor een aanstaand gevecht. Ik dacht: ze is mager geworden en ze is vervallen als is ze pas vijf en dertig en zij dacht toen — ik zag het haar denken omdat ik me haar toch nog van vroeger herinnerde — wat een vent; was hij vroeger ook zo? Of was hij toen bleker, smaller, kleiner?

Ik weet niet precies meer wat we tegen elkaar zeiden, maar we deden net als twee vijandig-gestemde honden, die om elkaar heendraaien en dan na elkaar de poot oplichten en een straaltje uitschieten tegen dezelfde boom. In ieder geval gingen we daarna samen het huis in, waar we wat rondkeken.

Ofschoon ik in de vorige dagen erge zin in een vrouw gehad had, voelde ik nu niets meer en ik ging alleen naar boven om me te wassen en burgerkleren aan te doen. Er hingen pakken van me op de gewone plaats in de kast, maar ze waren in lange tijd niet verzorgd. Er lag stof op de schouders en de klerenhangers waren erin getrokken door het lange hangen. Zou ze erop gerekend hebben, dat ik niet meer terug zou komen?

Mijn zwarte schoenen kon ik niet vinden — ze stonden niet meer op de schoenenplank — dus deed ik bruine aan bij mijn donkere pak. Dat pak was me te nauw geworden, maar de schoenen pasten goed.

Toen ben ik gaan wandelen en zij is — samen met de dienstbode — het eten gaan klaarmaken. Ik had gewild, dat ze mee ging wandelen, maar ze zei, dat dat niet kon, omdat het kind geholpen moest worden.

Ik kwam te laat thuis voor het eten, omdat ik Piet ontmoet had en met hem was meegelopen. Ze gaf me mijn eten koud en ze was met de dienstbode in de keuken bezig, terwijl ik at.

's Middags ben ik op bed gaan liggen omdat ik wat wilde nadenken en daar heb ik liggen roken. Toen ze kwam kijken wat ik deed zei ze, dat ik vroeger nooit op de slaapkamer gerookt had en ze vroeg waarom ik dat nu wel deed. Ik antwoordde haar, dat ik gedurende de laatste paar jaar altijd gerookt had, als ik er zin in had.

Die dag hebben we nog een keer gegeten en 's avonds heb ik een paar dingen over de oorlog en over mijn leven als officier verteld. En opeens heb ik ook dingen gezegd, die helemaal niet voor haar bestemd waren en die ik voor mezelf had willen houden. Ik vertelde haar over die meid in Kassel en over die vrouw in Jena. En daarna hoorde ik mezelf ook vertellen over die

trein, waar ik zo'n zin in die vrouw gekregen had, nadat ik een halve dag in de volte tegen haar aangedrukt gestaan had, waardoor je anders de zin meestal wel vergaat. Terwijl ik vertelde zat ze heel rustig, maar toen ik ophield omdat ik niet meer wist, zag ik, dat ze natte ogen gekregen had, die ze met haar zakdoek afdroogde.

Wat later zijn we naar bed gegaan en daar hebben we het gedaan. Maar het was voor geen van ons beiden erg fris. Omdat ik de vorige nacht niet geslapen had, ben ik al gauw in slaap gevallen. En die eerste nacht thuis heb ik ook verder zo zwaar geslapen, dat ik de volgende morgen met hoofdpijn wakker werd. Zij was toen al beneden en ik hoorde haar met het kind praten. Ik vergat weer om niet te roken op de slaapkamer, zodat ik weer op mijn kop kreeg toen ze boven kwam om me mijn ontbijt te brengen. Maar ze lachte er ook een beetje om en noemde me „vandaal".

Net als de vorige dag ging ik me helemaal wassen, want door die hoofdpijn voelde ik me vies en ik schoor me erg goed met dat nieuwe apparaat, dat ik in Kassel voor twee pakjes sigaretten gekocht had. Gelukkig vond ik zwarte schoenen en dus hoefde ik die opzichtige bruine van de vorige dag niet meer aan te doen. Daarna ging ik ontbijten. Ik had honger gekregen en dus at ik alles op. De thee was koud geworden. Ik ging naar beneden en ik vroeg haar, of ze mee wilde gaan wandelen. Dat wou ze weer niet, omdat ze boodschappen moest doen. Ze vroeg of ik met haar meeging voor die boodschappen, maar dat wilde ik niet omdat ik geen zin had, al die winkeliers, die me van vroeger nog wel kennen, te ontmoeten.

We gingen samen de deur uit, maar zij liep met het kind naar de stad en ik ging het bos in. Omdat ik aan het ontbijt zoveel gegeten had, kreeg ik niet zo gauw honger en daarom kwam ik pas tegen het eind van de middag weer thuis. Het was al een hele tijd eerder gaan regenen ik was flink nat geworden. Nadat ik thuisgekomen was, ging ik me dan ook dadelijk verkleden. Op de slaapkamer merkte ik, dat ik weer hoofdpijn kreeg en dus nam ik een paar aspirines, die

net als vroeger op de gewone plaats in het medicijnkastje lagen. Daarna zocht ik ander ondergoed, een ander pak en de bruine schoenen van de vorige dag. Ik kleedde me uit en hield mijn hoofd onder de kraan. Ze kwam binnen toen ik mijn haar stond af te drogen.

„Je ziet er best uit" zei ze. Ik voelde plotseling de behoefte om zo vlug mogelijk onder de dekens of in een overall te schieten. Ik realiseerde me op dat ogenblik, dat we elkaar in ongeveer drie jaar, sinds die nacht dat ik naar de overkant was ontkomen, niet naakt gezien hadden en ik dacht: wat gek, dat ik daar gisteravond toen we naar bed gingen, niet aan gedacht heb terwijl ik wist, dat ik niet naar haar durfde kijken toen ze zich uitkleedde. En ook moest ik eraan denken, dat ik dadelijk nadat we in bed waren gestapt, het licht had uitgedaan. Ik schold in stilte op mezelf omdat ik me weer zo verlegen voelde, maar daar ging mijn verlegenheid niet door over. Ik probeerde zo gewoon mogelijk te doen, terwijl ik begon me aan te kleden. Ik trachtte een praatje te maken, maar ze reageerde niet op wat ik zei en daardoor merkte ik, dat er iets haperde. Natuurlijk werd ik toen ongeduldig, want ik houd niet van gezeur en ik viel uit, omdat ze zo vervelend en humeurig deed. Ze begon te huilen en ze vroeg, waarom ik niet op tijd was gekomen voor het eten en waarom ik dadelijk naar de slaapkamer was gegaan nadat ik was thuisgekomen. Ik voelde wel, waar het haar om ging maar ik antwoordde, dat ik geen honger had gekregen en dus vergeten was om te komen eten en dat ik naar boven was gelopen omdat ik nat was geworden en me wilde gaan verkleden.

Na nog wat heen en weer praten werd ze weer rustig en toen zijn we samen gaan theedrinken. Daarna ben ik in het kleine kamertje boven gaan kijken, waar ik vroeger altijd ging zitten als ik alleen wilde zijn.

In dat kamertje was het net als vroeger, maar ze hadden aan mijn boeken gezeten en ik zag, dat van één de band helemaal loshing. Ik ging op mijn gewone plaats voor de tafel zitten. Het was net alsof er niets gebeurd was en alsof ik dadelijk met mijn kan-

toorwerk zou kunnen beginnen, zonder dat één gedachte over de oorlog me dan nog te binnen zou schieten. Maar toen ik daar stil zat, werd het me in dat hokje al gauw te benauwd. Ik zocht in mijn gedachten naar iets om te gaan doen. Natuurlijk wist ik niet wàt. Die onrust heb ik niet uit de oorlog overgehouden, want ik herinner me hem al uit mijn kinderjaren. Ook toen kon ik tijden lang rustig en tevreden zijn en dan verveelde ik me nooit. Maar opeens kon het in me losbreken, zonder dat er iets bijzonders gebeurd was. Verveling, kriebeligheid en onrust kwamen dan tegelijk en nooit was er een afleiding voor te vinden.

Net zo ging het in dat kamertje. Het was alsof er muizen door me heen renden en ik wist niet meer wat ik doen moest, want het begon bovendien nog in mijn benen te trekken. Natuurlijk ging ik naar buiten — lopen — want met die onrust in me is stilzitten uitgesloten.

Ik ging pas naar huis terug, toen ik me wat beter voelde. Ze was boos en ze zei, dat ik te laat was. Ze keek onvriendelijk en haar stem was op een bepaalde manier hard. Ze schreeuwde niet — dat doet ze nooit, want ze is niet vulgair — maar ze sprak sommige medeklinkers genadeloos uit. Ik werd nijdig, ik vloekte en gromde als een hond. Het werd een flinke, botte ruzie. Daarna zijn we gaan slapen; ieder in zijn eigen hoek van het grote bed. Ik denk dat we elkaar, zelfs in onze slaap, niet hebben aangeraakt.

De volgende morgen bij het ontbijt was het weer vervelend, omdat zij prikkelbaar was, omdat het kind om iets zeurde en omdat die onrust in mij nog niet weg was. Ik ben toen van tafel opgestaan en uit huis weggelopen. Als ze naar terugkomen gevraagd zou hebben, dan had ik geen antwoord gegeven.

Op het ogenblik waarop ik het huis uitliep had ik geen idee, waar ik naar toe wilde. Ik ging gewoon wandelen: eerst het bos door, toen met een omweg naar de grote weg en zo verder in de richting van de stad. Dat is een heel eind en ik was dan ook zo hongerig geworden, dat ik erover liep te denken waar ik in de stad wat zou kunnen eten. Ik had genoeg bonnen

bij me. Aan de rand van de stad kwam ik jou tegen. Je had een regenjas aan die helemaal versleten was en je droeg een doekje losjes om je hoofd, met een knoop onder je kin vastgemaakt. Het was je duidelijk aan te zien, dat je het beroerd gehad had en je zag bleek. Ik voelde mezelf denken: ze is was haveloos. Dat woord drukte iets wezenlijks van je na-oorlogse verschijning uit.

Je was heel hartelijk voor mij, terwijl je het ontweek me over jezelf te praten. Je vroeg waar ik gevochten had, hoe ik het in de dienst eraf gebracht had en nog wat van die dingen. Je wist nog niet, dat ik over de oorlog bijna nooit veel weet te vertellen, omdat het net is, alsof ik er niet echt bij geweest ben en omdat ik nooit weet, waar ik moet beginnen. Een enkele maal komt het voor, dat ik mezelf vergeet. Dan is het alsof er een kraan wordt open gezet en het eruit stroomt. Erna voel ik me, of ze me hebben uitgewrongen: leeg en droog.

Die keer op straat raakte je me op een of andere manier, want ik ging aan het praten en het was toen direkter en reëler dan anders. Ik geloof zelfs, dat we ons allebei prettig voelden zoals we daar stonden: jij, leunend op je fiets en ik in mijn te nauwe pak; jij in je versleten jas en ik nog onwaarschijnlijk bruin gebrand door de zon van een lange lente.

Terwijl we praatten en ik aldoor probeerde je gezicht op te nemen als jij niet naar mij keek, voelde ik plotseling weer die honger. En bijna zonder het te willen heb ik je toen gevraagd, ergens wat met me te eten. Het was nog in de periode, waarin iedereen altijd wel wilde eten en waarschijnlijk nam je daarom — ik zag je aarzelen — mijn aanbod aan.

Ik nam je fiets aan de hand en ik gaf je losjes een arm. Je liep niet zo heel gemakkelijk en ik merkte op, dat je magerder was dan vroeger. Toen bond je ergens je fiets met een belachelijk zware ketting aan een hek vast en we liepen zonder fiets nog een klein eindje door naar het restaurant. De atmosfeer was daar benepen en het hele geval maakte een verarmde indruk, misschien juist omdat het het beste van de stad ge-

weest was. We kregen een of andere onsmakelijke brei te eten en ik dronk een glas bier erbij. Na de maaltijd zei je opeens: „ik haat bier". Dat verbaasde me. Niet, omdat er iets was, dat je niet aanstond, maar omdat ik zo'n heftigheid en zo'n groot woord niet vaak van je gehoord had. Na die opmerking praatte je weer gewoon door, net als iemand die uit gewoonte gevloekt heeft zonder wezenlijke inhoud.

Intussen bleven we steeds maar zitten. We dronken veel koffie — die was slecht maar dat deed er niet toe — en we praatten aldoor zonder goed naar elkaar te luisteren. We namen al pratende elkaars aanwezigheid op; ik met het soort verbazing dat ik altijd gehad heb bij de ontdekking van iets geheel nieuws en jij zult je toen wel telkens verbaasd hebben over een man, die naar je keek en die niets meer vroeg.

We merkten tenslotte, dat we weg moesten, omdat het ongedwongene uit ons praten verdween. Ik wilde betalen, maar ik had niet genoeg geld bij me, zodat jij te hulp moest komen. Daarbij kreeg ik hetzelfde gevoel, dat ik bij de troep wel heb gehad, als één van de onderofficieren me trakteerde. Ik probeerde me van dat verlegen gevoel te verlossen, door je wat bonnen te geven.

Jij wilde naar huis gaan en je dacht, dat ik naar haar terug moest en dat ik eigenlijk in de stad was om te proberen, boodschappen doen. Ik vertelde je, dat ik ruzie gemaakt had en je keek weer op zo'n vreemde manier langs me heen als al eerder was gebeurd. Daarna zei je, dat ik wel met jou mee kon gaan om bij jou thee te drinken. Je zei dat op een manier, of je het niet helemaal meende, maar ik heb geleerd, geboden gelegenheden te benutten en daarom nam ik je aanbod aan, voordat je had kunnen terugkrabbelen.

We dronken samen surrogaatthee. Het gesprek kwam vanzelf weer op gang. Die nacht bleef ik op de divan in je zitkamer slapen.

De volgende morgen wilde ik naar haar teruggaan en ik stond dan ook vroeg op. Maar ook jij was al op en daarom ontbeten we samen. Je vertelde me, dat je af en toe wat werkte om geld te verdienen en dat het

moeilijk was om werk te vinden omdat er in die naoorlogstijd nog vrijwel geen zaak op gang gekomen was.

Na het ontbijt trok je je oude regenjas aan en je ging weg. Ik bleef nog even op je divan liggen en natuurlijk viel ik in slaap. Ik slaap altijd als ik wakker moest zijn ik ben klaar wakker als andere mensen slaperig worden. Toen ik weer wakker werd, stond je voor de divan en je keek naar me. Ik stoof overeind en zei dat ik het een gemene streek van je vond om onverwacht thuis te komen. Je nam niet de moeite om je te verdedigen en je lachte me in mijn gezicht uit. Tot mijn verbazing merkte ik, dat mijn woede verdween en dat ik ook lachen moest.

Omdat ik nog bonnen had en jij wat geld, gingen we weer in de stad eten. Maar deze keer deden we maar kort over onze maaltijd en ik geloof nu, dat we ons haastten om gauw op je kamer terug te kunnen zijn.

Bij je thuis begon je over jouw oorlog. Je vertelde, dat je een verhouding met Johan gehad had, die ik goed heb gekend. Ik had gehoord, dat hij in de oorlog bij ongeluk was doodgeschoten. Je zei ook, dat hij je de laatste tijd voor zijn dood telkens geld gegeven had, zodat je rustiger leven kon en niet zoveel moeite hoefde te doen om je staande te houden. Hoewel ik toen niet geloofde, dat ik jaloers was, deed je verhaal me toch onaangenaam aan en even had ik het gevoel, dat ik je uit de weg moest gaan. Je scheen dat te merken, want je vroeg me opeens, of ik niet weg moest en of ik haar niet in ongerustheid bracht. Ik antwoordde, dat ze nooit ongerust was en al mijn rancune tegen haar kwam in die paar woorden tot uiting. Je kwam toen achter me staan en je streek me over mijn haar. Dat emotionneerde me, vooral omdat ik je gebaar niet begreep. Tamelijk bruusk zei ik je dan ook, dat je mijn haar niet in de war moest maken. Eigenlijk ken ik maar één enkele emotie nauwkeurig: die van schaamte. Zelfs als ik in een prettig gezelschap ben waar ik me op mijn plaats voel, wordt soms opeens iets onbenulligs gezegd, waardoor ik me ga schamen, alsof ik plotseling ontdekte dat mijn gulp openstond.

Meestal gaat dat gevoel na een poos wel over, maar soms ook wordt het steeds erger omdat ik ga geloven, dat men van mij schrikt of mij vreemd vindt, alsof ik een spin was of een meikever.

Terwijl ik me nog beschaamd en wat geïrriteerd tegenover je voelde, werd me onverwachts duidelijk, dat ik niet meer naar haar terug zou gaan, al begreep ik helemaal niet, hoe dat zo in me opkwam.

Nu voel ik wel, dat het niet zo gegaan is en dat het allemaal anders was. Maar het is nu eenmaal onmogelijk een gedachtenweg precies terug te lopen. Er is daar éénrichtingsverkeer, dat geen teruggeaan langs dezelfde baan duldt. En duidelijker zal ik het toch nooit kunnen zeggen.

Urenlang heb ik die dag op je divan gelegen en naar je geluisterd, maar ik kan me geen woord herinneren van wat je verder vertelde. Je gaf me een paar maal koffie en je vroeg me of ik wel gezond was, of de dienst me niet te zwaar gevallen was en of ik gauw weer aan het werk zou gaan. Ik gaf je nauwelijks antwoord, omdat het tot me doordrong dat het werk van voor de oorlog zo ver van me stond, dat ik niet begreep, hoe je daarover kon beginnen. Natuurlijk durfde ik je niet te zeggen, dat ik je je onbegrip kwalijk nam omdat ik bang was,, je af te schrikken .Ik begon je aan te vallen over die verhouding met Johan, die me niet aanging. Ik zei, dat ik het laf vond, dat je geld van een man had aangenomen. En jij, die zo gauw verontwaardigd kunt zijn, liet mijn verwijten over je heen gaan zonder antwoord te geven.

Ik reageerde toen, zoals ik altijd gedaan heb; ik liep weg en ik ging wandelen. Wandelen is niet het goede woord: ik ging lopen om mijn schaamte en alles wat me verder hinderde kwijt te raken. En toen ik in het bos tot rust was gekomen, kwam ik weer bij jou hoewel ik naar haar terug had willen gaan.

Je had me blijkbaar verwacht, want je had je kamer opgeruimd en je had twee koppen klaargezet. Je zag er minder shabby uit en je had je haar iets anders opgemaakt. Je zei me als terloops goedendag, je schonk kofie in en al gauw daarna zei je, dat je ging slapen.

Je vroeg niet, of ik blijven wilde toen je naar je slaapkamer ging en er was niet het onwennige van het wijzen van de WC en van de gootsteen. Ook hoefde je me geen handdoek meer te geven want die lag er nog en je liet alle lichten branden. Daardoor kreeg ik het vreemde gevoel, dat ik thuis was, meer thuis dan bij haar, waar ik niet roken mocht op de slaapkamer en waar ik me niet vrij voelde, als ik uitgekleed was.

Toch wantrouwde ik je ook. Ik vroeg me spottend af, of je onder één of ander voorwendsel nog in je woonkamer terug zou komen en ik kleedde me dan ook direkt naakt uit en kroop onder de dekens op de divan om niet half-uitgekleed te worden overvallen. Ik deed alle lichten, behalve dat boven de divan uit en pas nadat ik lang had gewacht en je niet was gekomen, maakte ik de kamer donker.

Die nacht sliep ik slecht. Ik droomde onwezenlijke fragmenten van gesprekken met jou, waarin ik je beledigde en uitschold. Johan kwam je te hulp, terwijl hij zo gewond was, dat ik wel zien kon, dat hij het niet meer zou halen. Toch bedreigde hij me zo, dat ik naar de plaats greep waar mijn pistool altijd gezeten had. Maar het foudraal was onder mijn huid gegroeid en ik kon geen opening vinden, waardoor ik het bereiken kon.

Toen ik even wakker werd, nam ik me vast voor, de volgende dag bij je weg te gaan. Later droomde ik, dat ik probeerde je uit te leggen dat ik weg moest en naar haar terug moest, maar je antwoordde aldoor precies als die gewonde in de war geraakte russische officier: „Nje ponimaioe" — ik begrijp het niet.

Eindelijk werd het ochtend en ik kleedde me aan voordat je was opgestaan. Stil en vlug sloop ik je deur uit, alsof ik je bestolen had. Ik wilde regelrecht naar haar toe gaan, maar het was erg mooi weer en zo kwam het, dat ik het bos indwaalde zonder me er rekenschap van te geven dat ik niet naar haar toe durfde omdat ik bang was voor haar vragen en misschien zelfs voor haar boosheid. Na een paar uur was ik flink hongerig geworden en die honger overwon de tegenzin tegen een ontmoeting met haar, zodat ik einde-

lijk — het zal ongeveer middag geweest zijn — bij haar en het kind aankwam.

Het werd vechten, toen ik haar vertelde, dat ik bij jou geweest was. Ze dacht, dat we samen geslapen hadden en dat maakte me razend. Ik probeerde tevergeefs haar uit te leggen, dat ik wel je vriendschap, maar niet je nabijheid kon verdragen. Daarbij vergat ik, dat ik de vorige avond nog op je gewacht had nadat je naar bed was gegaan. Als ze verstandig geweest was, had ze me met rust gelaten want we hadden elkaar in een paar jaar niet gezien en er was in de tijd van mijn afwezigheid veel gebeurd. Maar telkens prikkelde ze me opnieuw. En ik wist hoe langer hoe minder wat ik moest zeggen, zodat het ongemak in me bleef en ik tenslotte van onverteerd venijn bijna barstte.

Bovendien werd ze steeds vijandiger tegenover dat stuk van mijn leven dat haar vreemd was. Als er officieren of onderofficieren die ook met verlof waren bij ons kwamen, voelde ze zich buitengestoten, terwijl ze alleen maar buitengesloten was. Die mannen praatten over een tijd die ze niet begreep, over een leven dat boeiend en niet-menswaardig was. Na zo'n bezoek kwam er een keer een uitbarsting. Ze verweet me, dat ik haar verwaarloosde en dat ik me meer om vreemde mensen bekommerde dan om haar. Ik herinner me niet precies meer wat ze zei, want ik zakte plotseling in een soort apathie weg. Daarna werd ik onder de regen van haar woorden steeds onrustiger, zodat ik heen en weer ging lopen. Op een ogenblik kwam ze voor me staan alsof ze me aan wou vliegen. Toen keerde ik me van haar af en liep het huis uit.

Die nacht sliep ik in het bos, zomaar ergens op een oneffen grond met dode bladeren. Ik sliep licht en zodra ik een ogenblik dieper sliep, werd ik weer wakker door een vreemd gevoel dat ik geen uniform aan had of dat ik niet veilig lag. Ik lag ook niet veilig want ik wist dat ik eigenlijk naar haar terug moest.

Nadat het licht geworden was, liep ik een hele tijd door het bos. Daarna kwam ik op een weg terecht, die in de richting van de stad ging. Daar fietste een man,

die naar me keek. Omdat ik voelde, dat ik vreemd deed ging ik langzamer lopen en ik vroeg me af, waarom ik het verlof geaccepteerd had en waarom ik niet liever in dienst gebleven was.

Ik besloot even aan te lopen bij de firma, waar ik vroeger gewerkt had. Toen ik bij het oude gebouw kwam, zag ik al dadelijk, dat er iets niet in orde was. Het stond leeg en het zag eruit als een ruïne. Op de deur was een papier geprikt waarop het adres stond, waar de firma nu was ondergebracht. Onderweg naar dat andere adres zag ik op een chronometer in de — overigens lege — etalage van een horlogewinkel, dat het nog lang geen kantoortijd was. Daarom bleef ik maar tot half negen doorlopen en pas daarna zocht ik het kantoor op. Maar er was nog niemand en ik ging op de stoep zitten wachten. Ik voelde een zekere voldoening om dat ik in mijn burgerpak iets kon doen, dat aan een officier in uniform niet was toegestaan.

Toen ik de boekhouder zag aankomen, stond ik op en ik ging naar hem toe om hem te begroeten zoals men iemand begroet, die men lang niet gezien heeft en die juist door een lange lege periode dierbaarder is geworden. Hij was magerder dan vroeger en ik vond hem opeens heel oud en meelijwekkend. Hij schrok toen hij me zag en ik voelde hem iets denken, zoals ik ook bij haar had gevoeld, toen ik thuiskwam. We gingen samen naar binen en hij probeerde hartelijk voor me te zijn. Maar hij waagde opeens ook zijn zet en hij zei: „waarom ben je niet geschoren en waarom is je pak zo vuil?" Die man uit de vorige eeuw kon mijn antwoord niet begrijpen. Losweg, met een diplomatiek gebaar dat ik niet van hem had verwacht en dat me tegenstond, omdat ik het zo gemakkelijk kon doorzien zei hij: „Nou, U komt zeker nog wel eens oplopen, als Uw diensttijd achter de rug is en als U nog zin hebt bij onze firma te werken — dan kunnen we nog eens verder zien." Ik ben weggelopen zonder iets te zeggen. En ik merkte toen, dat ik veranderd was. Vroeger zou ik gebedeld hebben; niet zozeer om een baantje als wel om niet weggejaagd te worden.

Die ochtend ben ik weer naar jou toegegaan. We gingen opnieuw over de oorlog bij jullie praten en ik merkte toen, hoeveel er in de tijd van mijn afwezigheid veranderd was. Niet alleen mijn leven was koeler en naakter geworden, maar ook dat van jullie burgers. Terwijl ik hierover dacht, ging ik heen en weer lopen en dat kon je evenmin als zij verdragen. Toen je dat zei wilde ik eerst weglopen, totdat ik me realiseerde dat ik ook kon blijven, net als een straathond die — als hij eenmaal is binnengelaten — het huis niet meer uit te krijgen is.

's Avonds was het even moeilijk je te vragen of ik weer mocht blijven overnachten. Je zei toen hetzelfde woord, dat zij ook al eens tegenover me gebruikt had: je zei „vandaal" en dat stootte me erg af, zoals het pijnlijk is, een geliefde een woord te horen gebruiken, dat vroeger door een andere vrouw gezegd is.

Ik ging weer op je divan slapen, maar nu helemaal rustig omdat ik niets van je verwachtte. Na die nacht in het bos sliep ik heel vast. De meeste mensen zullen om de paar etmalen wel een slaapnacht hebben waarin ze droomloos benaderen, wat ze in slapeloze nachten tevergeefs hebben gezocht.

Ik werd wakker doordat je in de keuken bezig was en die geluiden stoorden me. Toch ging ik kijken wat je deed maar toen je me zag, schrok je. Dat kwam omdat ik in twee dagen niet geschoren was en omdat ik, zonder erbij na te denken, in mijn hemd en mijn onderbroek was komen binnenlopen. Je lachte ook een beetje en je zei, dat ik me gauw moest laten scheren. Het was moeilijk, je te zeggen, dat ik geen geld meer had maar je gaf me dadelijk vrij veel, veel meer dan ik nodig had. Daarna ging je uit de keuken weg en ik ging me wassen, maar ik hield mijn hemd aan omdat ik bang was, dat je terug zou komen en net zo'n opmerking over mijn lichaam zou maken als zij.

Ik denk, dat je me door dat geld de kans hebt willen geven, me van je los te maken. Maar ik ging naar de kapper, ik ging brood halen en daarna kwam ik bij je terug.

Je begon een gesprek, dat ik vrijwel woordelijk kan

herhalen, als is het nu een paar jaar geleden. Je zei, dat ik maar wegliep als iets me niet beviel omdat ik niet durfde te voelen en dat ik niet in de gaten had, dat oorlog iets anders was dan vrede. Natuurlijk viel ik toen uit, omdat ik inderdaad nog niet gemerkt had dat het vrede geworden was en met mijn gedachten nog steeds in de oorlog geleefd had. Op een ogenblik begon je te huilen en daar maakte je me razend mee. Dat kwam omdat zij ook gehuild had, die avond toen ik haar over mijn leven in de oorlog verteld had. Je zei, dat ik je niet zo'n pijn moest doen, omdat je zoveel van me hield. We hadden vrij veel gepraat, maar over liefhebben was nooit eerder een woord gevallen. Ik zag plotseling in, dat ik wel van je had geprofiteerd en nog verder had willen profiteren, maar dat ik nooit mijn leven samen met jou door zou kunnen brengen, zelfs niet als het heel kort zou zijn. Omdat ik wilde proberen eerlijk tegenover je te blijven, zei ik je ook wat ik dacht.

Wat later had je je gezicht weer helemaal in bedwang en ik kon nauwelijks zien, dat je gehuild had. Je praatte rustig door en opeens zei je: „zie je wel, dat je niets kunt voelen? Je loopt heen en weer en je doet alsof je nadenkt, maar dat doe je helemaal niet."

Vroeger had ik kritiek op wat ik was en deed altijd goed kunnen verdragen, maar nu voelde ik me als een kind, dat ten onrechte ervan beschuldigd wordt, appels uit de provisiekast gestolen te hebben en dat niet weet hoe het zich verdedigen moet. Ik denk, dat je wel wist, wat er in me omging want je vroeg me, of we ergens zouden gaan eten.

Ik gaf je op straat een arm en we liepen samen als een paar dat weet, dat zijn dagen geteld zijn. Een tijdlang lukte het om een samenhangend gesprek te omzeilen. Daarna vroeg je, wanneer ik naar haar terug zou gaan. Die vraag stak als een angel en ik probeerde een antwoord uit te stellen door te doen alsof ik verbaasd was. Maar je vroeg nog een keer en toen zei ik zo bot als ik kon „nooit" hopend, dat ik je met dat antwoord overtroefd had. En opeens wist ik, dat ik geen ogenblik meer bij je kon blijven en dat jullie me

samen onder de voet zouden lopen, als ik in de buurt bleef.

Ik liet je achter in het restaurant zonder afscheid van je te nemen. Op het postkantoor schreef ik haar een briefje om haar te zeggen, dat ik mijn verlof afgebroken had en jou schreef ik een kaart, waar zo weinig mogelijk op stond.

Een paar weken later ging ik met een militaire missie mee, zonder nog verder contact te zoeken. Sedert dat vertrek zijn nu enkele jaren verlopen, die ik gebruikte om na te denken, zodra de dienst me daartoe de tijd liet. Ik geloof niet, dat ik geboren ben om een wijs man te worden, ook al heb ik nu een afschuw gekregen van zwerven en dienen. Misschien zal ik nog wel eens naar huis terugkomen en zien, of ik me in een burgerbestaan kan voegen. Zou dat zo zijn, dan zou ik in deze laatste jaren iets opnieuw verworven hebben, dat ik in de oorlog was kwijtgeraakt. Maar ik vermoed, dat de verte aan me zal blijven trekken, ook als ik niet weet wat ik daar te zoeken heb.

Ik denk, dat ik de oorlog niet de schuld mag geven van mijn mislukking. De aanleg tot de vlucht — de metgezel van mijn jeugd — is door die oorlog alleen maar versterkt.

Jac. Wolsink - Schouten

ONBEKENDE VROUW

„That is the heaviest link of the long chain, to love whom we esteem not."
Byron.

Het costuum

Ik kan niet anders
dan van U houden
gij legt mij niets in de weg
zwijgzaam en onnadenkend
spreidt gij het costuum uit
over de rand van de stoel
het costuum
waarin mijn vingertoppen
leven en zingen
het costuum
dat nooit verzadigd wordt van vingertoppen
van mij
onbekende vrouw
die het kostbaarste dat ik bezit
voedt en sfeer verleent
vrouw, die mijn geluk behandelt
zoals men een gordijn behandelt
open en dicht, dicht en open
met verre ogen er neven lopen
zwijgzaam en zonder gedachten
zwaar is mijn hart, moe van verlangen
naar het geluk
dat ge mij niet gunt
noch u zelf

maar toch, ik kan niet anders meer
dan van U houden.

Th. van Tijn

IN HET LICHT DER VERKIEZINGSUITSLAGEN

Natuurlijk is er in de eerste helft van 1962 wel iets gebeurd in onze vaderlandse politiek, ondanks het feit dat het aan gebeurtenissen practisch ontbrak. Een gebeurtenis van enig belang is immers een feit, dat ons de toekomst anders doet zien dan tevoren; in die zin is er, ondanks alle verschuivingen, niets bijzonders „gebeurd". De verkiezingsuitslagen, eind maart en eind mei, gaven voor ons land warempel wel gewichtig te noemen veranderingen te zien, — maar enige invloed op de landspolitiek van de naaste toekomst lijken deze nog niet te kunnen uitoefenen. De P.S.P. heeft zich in deze beide verkiezingen definitief als partij geconstitueerd, — in die zin dat zij zich in de linkse hoek een plaats veroverd heeft en dat de overige linkse partijen (P.v.d.A., C.P.N.) er ernstig rekening mee zullen hebben te houden. Maar interne verschuivingen in de linkse hoek laten de tegenwoordige regeringspartijen koud zolang ze zich niet in ernstige buiten-parlementaire agitatie zouden uiten, — en dat is niet het geval. De actiekracht van de P.S.P. „op straat" is vooralsnog zeer klein. De enige linkse partij die, onder omstandigheden, zowel belangrijke parlementaire kracht als groot buitenparlementair vertoon zou kunnen voortbrengen is nog steeds de P.v.d.A., en die is er bij de verkiezingen vrij bekaaid afgekomen. De winst die zij aan de ene kant boekte moet er, naar men veilig mag aannemen, aan de andere kant weer door de P.S.P. zijn afgesnoept. Dat beneemt de P.v.d.A.-politici elke redelijke „parlementaire" aanspraak op ministersposten; het vurig gewenste meeregeren en verantwoordelijkheid-torsen zal weer voor vier jaar moeten worden verschoven, tenzij het voorjaar van 1963 andere verkiezingsresultaten zal brengen.

Dus zit de regering op fluweel, zolang geen onderlinge verdeeldheid het regeren onmogelijk zou maken en met name de K.V.P. niet door ruzie met de V.V.D. ertoe gebracht zou worden, het maar weer met de P.v.d.A. te proberen. Maar juist die V.V.D. heeft de grote opstopper gekregen bij de verkiezingen van dit voorjaar en heeft alle reden om een toontje lager te zingen. Ze heeft de handen te vol aan de innerlijke verdeeldheid om nog een offensief tegen de K.V.P. binnen de regering te kunnen ontketenen. Zo hebben de verkiezingsuitslagen, ondanks de verschuiving naar links en de nederlaag van de V.V.D., de positie van de regering-De Quay eerder verstevigd dan verzwakt.

Verschuivingen dus wel, gebeurtenissen niet. De grote gebeurtenis waarop wij in de Nederlandse politiek wachten, de enige gebeurtenis die de zaken vlot zou kunnen maken, dat zou zijn een flinke doorbraak, met name ten koste van de K.V.P., dus vooral in het zuiden van het land. De K.V.P. is de grote verlammer van alle Nederlandse politiek, doordat zij, verzekerd van een groot stemmenblok dat vooral godsdienstig en regionaal bepaald is, onvermijdelijk de voornaamste regeringspartner is en naar believen voor samenwerking met de P.v.d.A. of met de Protestants-Christelijke partijen en de V.V.D. kan opteren. Die verlammende macht is in de laatste verkiezingen niet alleen overeind gebleven, maar heeft zich, vooral in Limburg, nog behoorlijk versterkt. Het herstel van de K.V.P. in haar zuidelijke bolwerken, die overigens nooit ernstig bedreigd waren, is het in „linkse" commentaren maar al te vaak vergeten feit, dat ondanks alle verschuivingen in het overige maakt, dat de voorbije verkiezingen geen „gebeurtenissen" mogen heten.

Niets dus van waarlijk historische betekenis. Gaan wij dan voort met het registreren van verschuivingen. Eén zo'n verschuiving is, dat de P.v.d.A.-verkiezingscommentaren met geen woord repten over de „doorbraak", die toch niet alleen als intern P.v.d.A.-verschijnsel, maar vooral door zijn werking op de confessionele partijen het grote nieuwe punt in de Neder-

landse politiek moest zijn, naar ons Vorrink c.s. indertijd verzekerden. Uiteraard geven de laatste verkiezingsuitslagen voor de propagandisten der P.v.d.A. geen aanleiding om veel over die doorbraak te zeggen. Van de doden niets . . . Des te meer echter horen wij thans van P.v.d.A.-zijde over de P.S.P. Die laat zich niet meer doodzwijgen, nu ze aan de P.v.d.A. die paar procenten heeft afgesnoept, die haar aanspraken op regeringsdeelname kracht zouden hebben bijgezet. Het dilemma waarvoor de opkomst van de P.S.P. de P.v.d.A.-bestuurders stelt is in waarheid verschrikkelijk moeilijk. Aan de ene kant blijft de partijkoers er onveranderd op gericht, weer te mogen meeregeren, hetgeen overgrote betrouwbaarheid in de internationale politiek impliceert: dus vooral niets wat het Atlantisch Pakt zou kunnen aantasten. Aan de andere kant is er het feit van de opkomende pacifistische stroming, die zich vooral buiten de P.v.d.A.-gelederen uit, maar er genoeg van meeneemt om de P.v.d.A. parlementair te verzwakken en haar politici tot voortgezette oppositie te veroordelen. Wat nu te doen? Aan het pacifisme en anti-militarisme in eigen rijen een grotere plaats inruimen? Is het daarvoor, electoraal gesproken, niet al te laat, en zou dat de kansen op samenwerking met de K.V.P. niet verkleinen? De weg die de P.v.d.A. in de practijk lijkt te kiezen is eerder die van de uitvoerige en beredeneerde anti-pacifistische propaganda, zo van: natuurlijk menen de eerlijken onder de pacifisten het goed, maar wij menen het ook goed want we zijn ook tegen oorlog, maar juist door het machtsevenwicht via de NAVO en terwille van de vrijheid waarvan ook de P.S.P. profiteert . . . enz. enz. De uitwerking is omgekeerd aan de bedoelingen en dat zal wel zo blijven: alle spreken over de mogelijke wereldbrand en de gevaren van de atoombewapening drijft de mensen óf tot moedeloosheid, óf tot een protest tegen de bom, d.w.z. eventueel een stem op de P.S.P.

Niet het spreken over deze problemen kan de P.v.d.A.-leiding baten, maar het zwijgen erover, of beter: het overstemmen ervan door veel ander geluid.

Daarvoor is de politieke situatie tamelijk geschikt, ze lokt er soms zelfs toe uit; slechts het partij-apparaat van de P.v.d.A. is er minder geschikt voor. In de eerste plaats valt hier natuurlijk te noemen de kwestie-Nieuw-Guinea, ten aanzien waarvan de P.v.d.A.-leiding sinds december van het vorige jaar een goed standpunt inneemt: dat van protest tegen troepenzendingen en van het pleidooi voor overdracht van het gebiedsdeel aan de Republiek Indonesia. Wij hebben op 14 april de massa-demonstratie van de P.v.d.A. meegemaakt te Amsterdam, als inzet van een petitionnementsactie. Het kon een ogenblik lijken, alsof hier min of meer van een gebeurtenis gesproken zou kunnen worden. Immers, het ging om de eerste politieke buitenparlementaire actie van de Nederlandse sociaaldemocratie sinds de tweede wereldoorlog, en: het was een duidelijk succes. Een succes namelijk als eerste aanloop. Maar daarna bloedde de zaak dood, onder andere omdat het partij-secretariaat en de afdelingen niet in staat of bereid waren tot een werkelijke mobilisatie van de partij. Zelfs in buurten waar de P.v.d.A. sterk is werd het petitionnement niet huis aan huis aangeboden. De actie is nu afgelast (officieel „opgeschort"), met de smoes dat de regering het plan-Bunker tot overdracht-met-clausules van Nieuw-Guinea aan Indonesia zou aanvaarden. Alsof men niet tevens en wellicht voor velen in de eerste plaats demonstreerde tegen de uitzending van dienstplichtige troepen, die nog steeds doorgaat.

Ook op ander gebied zou groot gerucht mogelijk zijn. Wij denken slechts aan de sociale politiek: huurbeleid, woningbouw, ambtenarensalarissen, richtlijnen voor de Rijksbemiddelaars in verband met het afsluiten van C.A.O.'s; allemaal terreinen waarop de P.v.d.A. zonder enige twijfel betere standpunten inneemt dan de regering, maar waarvoor zij (en het met haar verwante N.V.V.) tot dusver niet gekozen heeft te strijden door het in beweging brengen van grote delen van de bevolking. En wie volgt de geleerde uiteenzettingen van goede of betrekkelijk goede standpunten in het parlement?

Een uitweg uit de impasse, waarin de P.v.d.A.-leiding zich bevindt, zou dus in het algemeen gevonden kunnen worden door een radicalere politiek, niet altijd wat standpunt betreft (ofschoon op een aantal punten ook dat het geval is), maar doordat men propagandistische en demonstratieve acties ontketent op die gebieden, waarop men de regering en de regeringspartijen klem kan zetten. Die gebieden zijn er. Zo wezen onlangs de gezamenlijke „erkende" vakcentralen met een keur van juiste argumenten de nieuwe huurverhoging af. Toch stemden de K.V.P.-vertegenwoordigers en de protestants-christelijke parlementariërs in overgrote meerderheid vóór die huurverhoging. Wat kan hun het protest van K.A.B. of C.N.V. schelen, als het toch een papieren zaak is waarvan de leden nauwelijks iets merken, laat staan dat ze in beweging zouden komen? Hier lag een mogelijkheid voor een grote P.v.d.A.-actie, kort vóór en tijdens de parlementsdebatten over de huurverhoging, waardoor de kwestie duidelijk onder het grote publiek zou zijn gebracht en waaraan de confessionele vakbondsleiders enige adhesie zouden hebben moeten betuigen. Op deze wijze kan men een doorbraak, d.w.z. een scheuring van het confessionele politieke kamp langs klasselijnen, voorbereiden. Op deze wijze kan men, zelfs zonder in de internationale politiek overstag te gaan, weer verschijnen als sociaaldemocratische partij van het werkende volk. Op den duur zou men zelfs op deze wijze weer in de regering kunnen komen, zoals de Belgische socialistische partij na de grote stakingen van 1960-1961 weer in de regering kwam.

Daarvoor is echter nodig het afschudden van een laagje burgerlijk kwasie-fatsoen, en vooral het afschudden van de parlementaire huid. Men zal zich moeten richten op het volk achter de parlementariërs, niet alleen in verkiezingstijd, maar altijd. Konkreet: de parlementaire tactiek zal niet langer gericht moeten zijn op pogingen onenigheden tussen of binnen de regeringspartijen uit te buiten — dat is het échec van Burger, en hij maakte zich altijd zo kwaad als het weer eens niet lukte —; men zal haar moeten richten op de

potentiële breuk tussen de confessionele partijen en een deel van haar kiezerscorps. Maar dan zal de verhouding tussen het gewicht dat men aan parlementaire en aan buitenparlementaire acties toekent, geheel moeten veranderen. Of men daartoe in de regionen van het P.v.d.A.-apparaat in staat zal zijn, tegen de weerstand van een groot aantal respectabele referendarissen, burgemeesters, wethouders en andere officiële ambtsdragers in eigen rijen in?

Ik voorspel de P.v.d.A. nog vier extra-oppositiejaren om het te leren. Leert ze het niet, dan blijft de impasse. Leert ze het wel dan zullen niet slechts de confessionele partijen gaan kraken, maar dan zal het eerste gekraak in de eigen partij gehoord worden. Dat is de moeilijkheid.

J. C. van Schagen

HOE NU VERDER ?

De vooruitgang van de P.S.P. bij de jongste verkiezingen schenkt voldoening — ze brengt ook problemen met zich mede, in meer dan één opzicht. De meest voor de hand liggende vraag is natuurlijk: hoe de partij, die zo kennelijk voordeel heeft gehad van haar pacifistische vlag, te bewaren voor de consequenties dezer toch wel duidelijk àl te smalle fundering, zonder dat toch ook weer dat zo profijtelijke embleem wordt prijs gegeven. Het is intussen niet dit vraagstuk, dat ons het voornaamste lijkt. Belangrijker achten we het feit, dat de P.S.P. met haar succes voor een tweesprong komt te staan. Ze zal nu moeten kiezen tussen quantiteit en qualiteit. Wil zij werkelijk vernieuwend blijven werken, wil ze het zout van het Nederlandse socialisme blijven of worden, dan zal ze afstand moe-

ten doen van de illusie, het ooit verder dan slechts enkele zetels te zullen brengen in ons parlementaire bestel en zal zij zich hiernaar moeten richten. Wil ze zich daarentegen — als alle jeugd — inspannen om vooral groter te worden, dan is het straks uit met de qualiteit en zal ze haar toekomstige omvang met het gebruikelijke verlies aan trefkracht moeten betalen. Ze zal dan over een aantal jaren even tam en regerings-hongerig, zowel als -fähig, zijn als alle anderen. Zodra de ministerzetels gaan wenken, wijkt het leven, verslapt de greep op de dingen. Zo is het eenmaal de wet. Leven is altijd riskant, altijd dubbeltje op z'n kant, altijd een kleine minderheid. Het kerkhof alleen is secuur, meerderheid, een brede stilstand. Niemand kan tegelijk dik en sterk zijn.

De kracht en het zout van de P.S.P. bestonden tot dusver goeddeels uit het feit, dat ze nog maar nauwelijks partij was. Ze kon nog allerlei kanten uit, ze kon nog een vrij geweten zijn, het gaf haar een bewegingsvrijheid, welke de illusie wekte, dat ze misschien nog wel eens het begin kon worden van een meer direkte beïnvloeding van het maatschappelijk leven, een meer efficiënte greep daarop, dan die via het parlement. En ook dan die via de vakverbonden, die — waarschijnlijk ook al weer door hun omvang en hun burgerlijke belangenbindingen — kennelijk almede de boot gemist hebben voor hout snijdende maatschappelijke vernieuwingen. Toch, als er in onze huidige samenleving — waar de Staat veel te veel macht aan zich heeft getrokken, meer dan gezond voor hem en zijn onderdanen is — één ding nodig is, dan is het een nieuw verzet, een intellectueel kartel, een forum tegelijk, van een zodanig niveau, dat het de tegenspeler zijn kan van de machten, die achter de schermen aan de touwtjes trekken en die wel zo wijs zijn, zich niet openlijk en direktelijk in het parlement te laten vertegenwoordigen. Onze hedendaagse historie laat het zien, hoe alleen een direkte aktie nog wel eens portuur zijn kan voor de Staatsalmacht en haar decadenties, haar periodieke oorlogskatastrofen, die niemand wil en waar iedereen even braaf aan meewerkt. Den Staat

uit de hand etende politieke partijen hebben we al genoeg. Wat er nodig is: een nieuw verzetsapparaat, dat de Staatsstommiteiten corrigeren, liever nog: beletten kan. En dat dan vanzelfsprekend ook internationaal georganiseerd zou moeten zijn. De P.S.P. zou een eerste begin kunnen worden. Nòg is ze niet verstard.

Toen eind zestiende eeuw het Schotse parlement tot quantité négligeable was geworden, schiep John Knox met de zijnen àndere organen, waarin het nationale leven zich uiten en ageren kon: de parochiale kerkelijke organisatie. Wil de P.S.P. werkelijke betekenis houden, wil ze een reële greep krijgen op ons nationale leven, dan zal ook zij moeten werken in de richting van dergelijke „andere organen", veeléér dan zich zorgen te maken over een paar Kamerzetels meer of minder. De problematiek wordt er aldus zeker niet gemakkelijker op. Want het is veel moeilijker, een antwoord te geven op de vraag, wat een moderne John Knox in dit geval zou doen, dan op de vraag: hoe werken we ons van twee tot zes Kamerzetels op? Maar het moeilijkste vraagstuk is ook verreweg het belangrijkste.

Domburg, juni '62.

P.S. Ter nadere verklaring nog even dit: in bovenstaande gedachtengang zou het dus niet alleen mogelijk maar ook voor de hand liggend moeten worden, dat een weldenkend mens *tegelijk* lid van een „oude" partij is en van de Regeneratie-groepering, waarin de P.S.P. o.i. zou kunnen metamorfoseren. Een wézenlijke doorbraak is alleen mogelijk naar een groepering, die het partij-patroon volledig loslaat. De tendenz van dit stukje is alzo: de P.S.P. worde mìnder partij; dan zal ze méér dan een partij kunnen worden.

We verwerpen het parlement niet. Maar het apparaat wordt moe. Er zijn „nieuwe investeringen" nodig. Een geregenereerde P.S.P. zou daarvoor mogelijkheden kunnen inhouden.

De lezer vindt dit alles maar weltfremde on-zin? „Wanted an *un*practical man!" zeide eens Chesterton.

THE ATOMBOMB

(To whom it may concern)

When the Greeks found out the atom,
They could not yet fathom
What a nasty thing it was.

To them is was just small and nice,
Almost like a grain of rice,
And not like a big potato.

It was the West which did its best,
And the thing became a pest,
Even if it runs an engine.

And now we ask – it's no small task –
How do we put it in the cask
Where it belongs.

Can we forget what we have found,
Just because it isn't sound,
Or will it go destroy us?

If you and you and you and you,
Would do, what I shall try to do,
We shall forget it in a year.

Just take the mirror, and then say:
It's I, it's you, it's he or she: Nay,
It is plain everybody.

That would be quite enough.

EX LIBRIS

SCHRIJVERSPRENTENBOEKEN

Enkele jaren geleden is het Letterkundig Museum en Archief in Den Haag als voortzetting van geslaagde tentoonstellingen begonnen met de uitgave van Schrijversprentenboeken (verschenen bij De Bezige Bij, Amsterdam). En intussen zijn het er nu al zeven geworden. Begonnen met A. Roland Holst en Vestdijk heeft het hierop intussen Marsman, Greshoff, Ter Braak, Slauerhoff en Pierre Kemp laten volgen. Uitstekend verzorgd als ze alle van inhoud en uitvoering zijn, bijlft het een kwestie van voorkeur welke men als de best geslaagde wil beschouwen. Van belang is het dat er dunkt mij een stijgende lijn in valt te zien, of beter gezegd dat men merkbaar al doende geleerd heeft en de weg gevonden die tot de beste resultaten kan leiden of aan het gestelde doel de beste kansen biedt. Het staat daarom los van de waardering voor het verrichte werk en voor het bereikte, als men toch aanleiding erbij voelde zich af te vragen, of men in het begin en met name ook in beginsel besefte bezwaren tegen zulke schrijversprentenboeken door die resultaten geleidelijk weggenomen of verminderd zag. Men kan principieel de vraag stellen of de naam zelf niet op een inwendige tegenspraak wijst: kan men van schrijvers en hun werk zo maar een prentenboek maken? Valt het werk ermee te illustreren of te verduidelijken? Bestaat er reden toe en zelfs genoeg recht? Heeft men zich niet te houden aan en tevreden te stellen met het werk zelf, met datgene en wel het enige, dat de schrijver zelf heeft gegeven en heeft willen afstaan van zichzelf Al deze vragen zijn wel in een tegenstrijdigheid van beantwoording bij mij opgekomen. En de afgelegde weg van een neiging tot principiële afwijzing naar een geleidelijke en betrekkelijke aanvaarding, gepaard met een toenemende waardering voor de praktijk ervan, is mij niet bepaald gemakkelijk gevallen. Bij de genoemde bezwaren of reserves kwam dan nog weer de vraag, wat de werking ervan zou zijn, of zulke schrijversprentenboeken werkelijk de belangstelling voor het werk van de schrijvers konden, en zouden stimuleren? Of voorzover ze dat toch ook wel deden, niet toch nog meer de aandacht van het werk zelf zouden afleiden inplaats van een inleiding ertoe te vormen of, als men het werk voordien al goed kende, een passende uitleiding. Het kon ook wel de tegenwoordig al te sterke neiging voor de particuliere bijzonderheden die soms met het werk niets uitstaande hebben, aanwakkeren ten koste van de aandacht voor het werk zelf, en inplaats van

zich hierin – het enige waar het tenslotte om gaat en wat ook de illustraties pas bestaansreden kan geven – te verdiepen, de belangstelling juist verstrooien over oppervlakte en naar periferie van dat werk.

Veel bleef afhangen van de wijze waarop dit illustratiemateriaal werd uitgevoerd. Er konden ook verkeerde voorstellingen door in de hand worden gewerkt, b.v. door een zeegezicht met meeuwen te kiezen als illustratie voor verzen van A. Roland Holst, terwijl men integendeel juist zou moeten gaan inzien, dat de afbeelding daarvan, behalve dan als uitgangspunt, in wezen juist niets met een gedicht van deze dichter te maken kan hebben en het dreigt te herleiden tot wat het juist **niet** meer is, daarmee de lezer op een dwaalspoor brengend. En in dat geval zou men dan het werk nog minder een dienst bewijzen, van den lezer niet alleen een kijker makend maar dezen ook nog een verkeerde kijk op het werk bijbrengend. Intussen zijn zulke verkeerd gekozen illustraties ook in de eerste prentenboeken al uitzonderingen gebleken. Een andere vraag is of het met de belangen van het werk strookt een anecdotisch biografisch grapje te ensceneren, b.v. bij een mededeling van den dichter Pierre Kemp over de argwaan die zijn langdurige jongelingsaandacht voor het schilderij Het Joodse bruidje bij een suppoost van het Rijksmuseum opwekte, door achteraf nog eens een employé daarvoor te laten poseren, aldus in kiem een klein filmscenario van het schrijversprentenboek makend. Overigens weer niet te zwaar op te vatten, met al te doctrinaire afkeuring over zo'n speelsigheid, juist bij een illustratie van dezen speelzieksten der dichters, den schalksen Limburgsen nestor der poëten.

De praktijk van deze schrijversprentenboeken overwint tenslotte, wil ik graag erkennen, de bedenkingen, alles hangt er immers van af hoe men daarbij te werk gaat, en zo de literatuur er al niet om vraagt, men ziet toch aangetoond dat deze de schrijversprentenboeken wel verdraagt; en als bij alles geldt tenslotte ook hier, dat men zich niet hoeft te bekommeren over mogelijk verkeerd gebruik of uitwerking, van wat voor goed gebruik is bedoeld. Men komt anders in het vaarwater, of het drinkwater der geheelonthouders en op het terrein der principeruiters, die voor steile rotsen aanzien wat niet meer dan licht geaccidenteerd is.

Het ene oeuvre leent zich natuurlijk veel beter voor illustratie dan het andere, dat van Slauerhoff biedt zoveel meer kijkstof, van her en der ter wereld dan dat van Ter Braak, ook Greshoff, en Marsmans schrijversleven, van geestdriftig animator tot afzijdig anachoreet der letteren, biedt literair meer illustratie dan Vestdijk die zich van begin af aan op de uiterste consequentie en de opperste productiviteit van de pen op papier heeft toegelegd.

Intussen komt juist dat over Ter Braak het dichtst bij het ideale

schrijversprentenboek: uitgaande van het werk, het op de voet volgend, kennis ervan veronderstellend zowel als bijbrengend, duidelijk en ook op ruime afstand in beeld brengend, hem stellend naast en tegenover zijn leermeesters, voorbeelden en tegenstanders en met goed ter zake gekozen citaten. Die dan soms weer, geheel in Ter Braaks geest, een vrolijke paradox vormen met de afbeelding, zoals de ironie over het San Marcoplein in Venetië, waar men „door een vloed van duiven en duivenvoerende mensen (moet) heenwaden" naast de foto van den schrijver en zijn vrouw zich zelf beijverend de duiven uit de hand te laten eten. En kon men dat van Pierre Kemp karakteristieker openen dan met de, al zij het ook achteraf gemaakte foto, van den forens met het blocnotetje naast zijn jas in de treincoupé gezeten zoals de cadans der wielen hem bijna dertig jaren lang de vers- en tijdmaat voorschreef voor zijn korte musische krabbels die samen een meesterwerk zouden vormen?

Anthonie Donker

Aan dit nummer werkten mee:

M. Croiset (Zeekant 16a, Scheveningen), toneelspeler-regisseur; publiceerde o.a. „de Alchemie van het ik", „Toneelwerk", „Tekentekst".

Pszisko Jacobs (Dr. Schaepmanstraat 48, Haarlem), staffunctionaris bouwbedrijf; publiceerde „Verdorie" (roman), „Hamer" (roman), „Theodoor Jonkheer" (novelle).

E. E. G. Vermeulen (Huissensestraat 99-IV, Arnhem), leraar Gelders Lyceum, Arnhem; publiceerde „Fruin over de wetenschap der geschiedenis" (Arnhem, 1956), „Huizinga over de wetenschap der geschiedenis" (Arnhem, 1956), heeft deel 3 „Romein over de wetenschap der geschiedenis" in voorbereiding.

MAAK
UW
KENNISSEN
ATTENT
OP
DE
NIEUWE
STEM

De Nieu e Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

★ GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waarvan deelnemers: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel en anderen.
128 pag. (2 delen) **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ 12 OP 1 BALCON, waarin besproken worden: Soekarno, Ho Chi-minh, Kassem, Nasser, Tito, Verwoerd. Bourguiba, De Gaulle, Nkrumah, Salazar, Trujillo, Castro.
Een confrontatie met bestuursvormen, die gekenmerkt worden door duidelijk dictatoriale trekken.
Inleiding en samenvatting van Prof. Fr. de Jong Edz.
160 pag. en uitslaande illustratie **ƒ 3,75/Bfr. 60**

★ GARCIA LORCA-NUMMER, geheel gewijd aan de op 19 augustus 1936 vermoorde grote Spaanse dichter, met medewerking van: Prof. Dr. G. J. Geers, Francisco Carrasquer, Hendrik de Vries e.a. Met foto.
48 pag. **ƒ 1,50/Bfr.25**

★ SPANJENUMMER, een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.
104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ KUNSTPOLITIEK NUMMER met medewerking van: Prof. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena; 100 jaar kunstpolitiek „Van neen tot grondwetsartikel".
108 pag. **ƒ 3,– /Bfr. 50**

★ DROOGSTOPPELNUMMER, met medewerking van: W. F. Wertheim, Mevr. A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.
120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij
UITGEVERIJ „NIMO" MONNICKENDAM
Kerkstraat 48-50 - Giro 256907 - Telefoon (02995) 336